

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií v Brně

Teorie sociálně patologického chování

Bakalářská práce

Vedoucí práce:
Mgr. Michal Vavřík

Vypracoval:
Radek Mikulášek

2010

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Teorie sociálně patologického chování“ zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Brně dne 20. 4. 2010

.....

Radek Mikulášek

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji panu Mgr. Michalu Vavříkovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěl poděkovat své rodině za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce, a které si nesmírně vážím.

Radek Mikulášek

Obsah

Úvod	1
I. TEORETICKÁ ČÁST	2
1. Vymezení pojmů	2
1.1 Sociální patologie	2
1.2 Sociální deviace	3
1.3 Sociálně patologické jevy	6
2. Kriminalita a delikvence mládeže	8
2.1 Kriminalita mládeže	9
2.2 Specifické znaky trestné činnosti mládeže	11
2.3 Faktory vzniku kriminálního chování	13
3. Sociologické přístupy k sociální patologii	16
3.1 Anomie	16
3.2 Teorie anomie E. Durkheima	17
3.3 Funkcionální teorie anomie	20
3.4 Teorie sociální dezorganizace	23
3.5 Teorie diferencované asociace	25
3.6 Teorie subkultur	27
3.7 Etiketizační teorie	30
3.8 Teorie sociální kontroly	34
3.9 Konfliktní teorie	37
II. PRAKTICKÁ ČÁST	39
4. Kvalitativní výzkum	39
4.1 Metody a cíl šetření	40

4.2 Popis prostředí	40
4.3 Výzkumný vzorek	41
4.4 Analýza dat	42
4.5 Analýza kategorií	44
4.6 Vyložení karet	44
4.7 Diskuse	45
Závěr	48
Resumé	49
Anotace	49
Klíčová slova	49
Seznam použité literatury	51

Úvod

Mladí lidé mají v každé době touhu po seberealizaci a snahu prosadit se ve společnosti. Snaží se vzdorovat všemu, co pro ně bylo dosud dané a mělo řád. Náročnost dnešní doby, lehkomyšlnost, nerozvážnost a mnohdy i přátelé je však mohou svést k patologickému chování. Tato oblast je velmi obsáhlá a zahrnuje celou řadu patologických jevů.

Ve své práci hodlám aplikovat určitou teorii sociální patologie na vybraný sociálně patologický jev. Původně jsem zamýšlel, aby má práce pojednávala o alkoholismu mládeže. Při studiu literatury pojednávající o tomto jevu jsem však narazil na znepokojující skutečnost. Helena Zášková ve své publikaci „Děti, mládež a drogy na území města Ostravy“ uvádí, že alkoholismus mládeže je výrazným kriminogenním faktorem, až 40% trestných činů mládeže je podle jí provedeného výzkumu spácháno pod vlivem alkoholu. Vzhledem k této skutečnosti a faktu, že jsem absolvoval povinnou praxi ve Vazební věznici v Brně, kde jsem se blíže seznámil s problematikou kriminality a delikvence mladistvých, která mě zaujala, má práce pojednává o tomto skutečně vážném sociálně patologickém jevu.

Práci jsem rozdělil na část teoretickou a praktickou. Teoretickou část jsem dále rozdělil do tří kapitol. V první kapitole seznámím čtenáře se základními pojmy, které souvisí s touto prací. Kapitola charakterizuje pojmy sociální patologie, sociální deviace a sociálně patologické jevy.

Ve druhé kapitole se pokouším o definici kriminality a delikvence mládeže. Uvádím zde také možné příčiny tohoto jednání.

Třetí kapitolu jsem zasvětil vybrané teorii sociální patologie. Pro svůj výklad jsem zvolil sociologické teorie. Podrobně zde popisuji nejznámější sociologické teorie sociální patologie. Inspiroval jsem se publikací G. Munkové „Sociální deviace – přehled sociologických teorií“.

V praktické části hodlám pomocí kvalitativního šetření potvrdit nebo vyvrátit platnost zvolené teorie pro určitou patologii a určitý vzorek. Svě šetření jsem podnikl ve Vazební věznici v Brně, kde jsem oslovil mladistvé jedince, kteří se i přes svůj nízký věk dopustili protiprávního jednání. Pomocí polostrukturovaného rozhovoru a jeho analýzy jsem hledal zmínky, které by potvrzovaly zvolenou teorii. Svě poznatky jsem uvedl v diskusi a v závěru jsem celou problematiku shrnul.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Vymezení pojmů

V posledních letech můžeme zaznamenat značný nárůst jevů, které označujeme jako sociálně patologické. Jedná se o variabilní škálu jevů, které vnímáme jako nechtěné, nežádoucí až nepřijatelné. Každý takový jev má svoji míru společenské nebezpečnosti. Čím je tato nebezpečnost a škodlivost vyšší, tím větší je i zájem o jejich řešení.¹

1.1 Sociální patologie

Pojem sociální patologie má více významů. Označujeme jím vědeckou disciplínu, studijní předmět a také společensky nežádoucí, chorobné jevy ve společnosti.

Autorem pojmu sociální patologie je Herbert Spencer, který hledal paralelu mezi patologií sociální a patologií biologickou, mezi biologickým organismem a společenským organismem, jejich strukturami a funkcemi.²

Emilie Durkheim naproti tomu považoval sociální patologii za vědu o chorobných a nepříznivých skutečnostech, činech, chováních, jež se odchyľují od stanovených norem, ale zároveň jsou organickou komponentou života sociálních celků. Tvrdil, že v tomto smyslu nemoc nelze stavět proti zdraví, neboť jsou to komplementární, vzájemně se doplňující projevy biologického i sociologického života.³

Sociální patologii lze tedy chápat jako označení jednoho z odvětví sociologie, která zkoumá negativní jevy vyskytující se ve společnosti. Jedná se o souhrnný pojem pro označení chorobných, nenormálních nebo všeobecně nežádoucích společenských jevů. Patří sem i všechny sankcionované formy deviantního chování a studium příčin jejich vzniku a existence.⁴

---

¹ FISCHER, S.; ŠKODA, J. Sociální patologie. Praha: Grada, 2009, s. 13.

² MUHLPACHR, P. Sociopatologie. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 53, 54.

³ URBAN, L.; DUBSKÝ, J. Sociální deviace. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 54.

⁴ KRAUS, B. Sociální patologie. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, s. 10.

Podstatnou část sociální patologie tvoří zjevné deviantní chování. Z hlediska typů a projevů bývá negativně hodnocené jako problematické, společensky nežádoucí, poškozující subjekt deviace, objekt deviace, popřípadě obojí.⁵

V současné době je pojem sociální patologie někdy nahrazován a označován jako sociální deviace nebo také sociální dezorganizace. Pojem sociální patologie se od pojmu sociální deviace liší. Jevy, které jsou označovány za deviantní, nemusí být totiž vždy patologické. Sociálně patologické jevy jsou vždy pro jedince či společnost negativní, což u deviací platit nemusí. Za sociálně patologické jevy se pokládají jen vysoce nebezpečné formy deviantního chování, které přímo ohrožuje společnost nebo konkrétního jedince.⁶ Při vymezení pojmů je proto vhodné oba pojmy rozlišovat.

1.2 Sociální deviace

Sociální řád by nebyl možný bez existence normativních systémů. Každý normativní řád, pokud je ustanoven a pokud je funkční, určuje meze přikázaného, tedy dovoleného a zakázaného chování, čímž vytváří prostor pro pocit bezpečí a jistoty. Každý příslušník určitého sociálního uskupení tak má možnost poznat, co je standardem chování v rámci příslušné skupiny a podle toho zvolit strategii svého chování. Pokud by tato identifikace nebyla možná, byla by problematická nejen celková orientace jedince v sociální realitě, ale narušila by se i stabilita a funkčnost celého sociálního systému. S každým normativním systémem je spojena i možnost porušení norem. Pokud by tato možnost neexistovala, pak by samotná norma ztratila svůj smysl. V případě porušení normy tedy hovoříme o deviaci či odchylce chování od zamýšleného standardu.⁷

Pojem sociální deviace se začal používat v americké a britské sociologii ve čtyřicátých letech minulého století. Z pohledu sociologie, lze pojmem sociální deviace, nazvat jakékoli vybočení z kterékoli sociální normy, tedy nejen normy sankcionované právně, nábožensky nebo morálně. Sociální deviaci však nelze ztotožňovat pouze s kriminalitou, která je pouze jednou z jejích forem, ani s protispolečenským chováním, i když většina forem sociálního chování pokládaných za deviantní tuto povahu obvykle má.⁸

V obecném pojetí můžeme pojem deviace chápat jako jakoukoli odchylku od normální struktury či funkce, která se může vyskytovat u kteréhokoli jevu v přírodě nebo

⁵ URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 54.

⁶ FISCHER, S., ŠKODA, J. Sociální patologie. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, s. 14.

⁷ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 28.

⁸ URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 47.

společnosti. V případě složitějších a variabilnějších jevů je i větší předpoklad výskytu deviací. Vyskytují se na úrovni neživých předmětů, rostlin, živočichů, člověka a všech typů sociálních jednotek. Není přitom uvedeno, ve kterém směru odchylka probíhá, zda jde o projev pozitivní, či negativní. Rozlišení negativních a pozitivních deviací poukazuje na to, že každá odchylka od normy je deviací, tedy nejen porušení, ale také její přehánění. Z tohoto pohledu můžeme chápat jako sociální deviaci chudobu, ale i multimilionářství, alkoholismus jako i militantní abstinenci.⁹

Deviace má univerzální charakter a setkáváme se s ní ve všech společnostech. V každé společnosti se vyskytují jedinci, jejichž chování okolí považuje za deviantní, podivné nebo problematické. Lidé zpravidla nejsou ve svém chování stejní. Působí na ně řada vlivů z oblasti somatických, psychologických a sociálních faktorů, jsou pod vlivem kultury a povahy společnosti.¹⁰

Jedním z problémů při analýze deviace je definování normality a stanovení specifických či obecně přijímaných norem, od kterých se lidé svým jednáním odchylojí. Zvláště pro deviace, kde nejsou normy nebo pravidla kodifikovány ani sepsány, je obtížné určit, co je skupinou nebo společností přesně požadováno. Většina norem totiž není formálně fixována, mnohé se obtížně verbálně vyjadřují, proto studiu deviací musí nutně předcházet studium normativního řádu na různých strukturálních úrovních společnosti. Odlišná situace je u deviace, která je spojena s porušením práva. V tomto případě existuje soubor přijatých zákonů a institucí pro vypořádání se s takovým porušením práva.¹¹

Součástí každé normy¹² je i určitá sankce. Uvedená skutečnost je podmíněna faktem, že u normy lze očekávat její porušení. Každá norma tak automaticky předpokládá možnost deviace. Nelze ovšem opomenout, že normativní systémy se mohou i vzájemně překrývat. Vzhledem ke skutečnosti, že žádná sociální norma není a ani nemůže být dodržována z důvodů jedinečnosti individua přesně a stejným způsobem, existuje v každém sociálním prostředí nepsaný toleranční limit, který je proměnlivý v čase a z hlediska aktuální úrovně sociokulturního poznání konkrétní společnosti. Toleranční limit bychom tak mohli vymezit jako míru variability snášenlivosti k chování a dodržování norem druhými jednotlivci.

9 URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 43.

10 URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 43,44.

11 URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 44.

12 BÁRTLOVÁ, S. Sociální patologie. 1. vyd. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 1998, s. 8.

V průběhu vývoje se vyčlenilo několik tradičních pohledů na deviantní chování, ze kterých můžeme jmenovat:¹³

Absolutistický pohled předpokládá existenci zcela jednoznačných, srozumitelných sociálních pravidel, platných pro všechny členy společnosti. Odlišné chování je nepřípustné. Tato pravidla však mají širší rozsah. Jejich platnost je vztahována na všechny existující společenské struktury. Jevy jako prostituce, užívání drog nebo krádeže jsou proto považovány za deviantní ve všech dobách a kulturách.

Moralizující pohled vychází z představy, že ve společnosti je možno diferencovat dva druhy lidí. Jedince, kteří se v plném rozsahu řídí danými pravidly, jež zásadně nenarušují. Lze je označit jako morální nedevidanty. Druhou skupinu tvoří asociální typy lidí, kteří se z tohoto pohledu již jako devianti rodí. Nemorálnost je poznamenává, společnost jim přisuzuje kategorizaci nemorálních deviantů.

Medicínský pohled, který zaujímá i v současnosti své místo v sociologické literatuře, a to zejména v oblasti sociální patologie, dává deviantní chování do souvislosti se stavem společnosti a označuje ho jako jeden z příznaků onemocnění. Organismus jedince a organismus společnosti je vnímán analogicky. Při tomto pojetí lze deviaci chápat nejen jako nemoc, ale také jako produkt nesouladu mezi jednotlivými strukturami společenského systému.

Statistický pohled je typický zejména pro vědní obory, jež upřednostňují empirický výzkum a jeho závěry bez důkladnějšího teoretického rozboru. Chápe odchylku jako určité odlišné chování kolem průměru. Při tomto pojetí je možné chápat každou odchylku od statistické normy ve smyslu deviace.

Relativizující pohled je charakteristický pro současnost. Liší se od uvedených předchozích pohledů stanoviskem, že otázkám kultury, chování i dalších sociálních produktů lze porozumět pouze tehdy, jsou-li analyzovány a pojímány pouze v souvislosti s tou společností a kulturou, jejíž atributy představují. Deviaci lze pak z určitého sociokulturního hlediska definovat a vykládat zcela negativně, zatímco v jiném společenském systému může být odchýlné chování hodnoceno i značně pozitivně.

V základu kulturního relativismu je tedy obecné tvrzení, že určitá skutečnost či jev, který je definován jako deviantní v dané situaci, nemusí být deviantní vždy

---

¹³ BÁRTLOVÁ, S. Sociální patologie. 1. vyd. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 1998, s. 9, 10.

a všude. To, že jisté chování není považováno za konformní, je výsledkem celé řady faktorů, které ovlivňují skupinovou odpověď a definici deviace. Za nejdůležitější faktory této kategorie lze považovat čas, prostředí, situace, sociální status aktéra.

Z hlediska času: chování, které je v určitém období považováno za deviantní, může být považováno za nedevariantní v období druhém a naopak.

Z hlediska prostředí: jednání, které je v určité společnosti považováno za deviantní, může být v jiné společnosti zcela konformní. Odlišnosti se mohou objevovat i v rámci jedné společnosti, kdy rozdílné subkultury budou vyznávat rozdílné normy, které se budou jevit jako deviantní nejen vůči základním pravidlům celé společnosti, ale i vůči normám jiné subkultury.

Z hlediska situace: chování definované jako deviantní v jedné situaci ještě nemusí být ve stejném čase a prostředí nekonformní i v situaci jiné. Každá společnost toleruje jistou míru nezvyklosti chování. Míra tolerance závisí na stupni otevřenosti společnosti. Čím je společnost uzavřenější, tím je tolerance menší a sankce za porušení konformity větší. To však nic nemění na faktu, že deviantním se v určité situaci může stát jakékoliv běžné chování individua.

Z hlediska sociálního statutu: určité biologické a sociální charakteristiky člověk získává narozením bez toho, aby je mohl ovlivnit: pohlaví, věk, rasa, národnost apod. Jiné však ovlivnit může, např. vzdělání, manželství, zaměstnání. Dané a získané charakteristiky spolu asociují a tím ovlivňují sociální status, postavení individua v rámci určité společnosti.¹⁴

1.3 Sociálně patologické jevy

Tak jako se s vývojem společnosti mění sociální normy, mění se i struktura sociálně patologických jevů. Každá společnost si vytváří vlastní normy chování a sankce za jejich nedodržování, což dokazuje historie i současný stav v jednotlivých zemích, pro které je typická diferenciací právních a mravních norem, které si společnost vytvořila.

Na přelomu devatenáctého a dvacátého století byli za sociálně patologické jevy považovány především sebevražda, alkoholismus, homosexualita, prostituce, rozvodovost, nezaměstnanost a válka. Později se k nim přiřadila agresivita, násilí, pohlavní choroby a drogové závislosti.

---

¹⁴ MUHLPACHR, P. Sociopatologie. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 46, 47.

V současnosti řadíme do skupiny sociálně patologických jevů především:

- kriminalitu a delikvenci
- patologické závislosti
- sebevraždy
- prostituci
- patologii rodiny
- xenofobii a rasismus
- agresivitu
- šikanu

Jak již bylo řečeno, deviantní a patologické jednání vzniká ve vztahu k společnosti. Souvislost jeho vzniku se společenskými faktory je zřejmá. Je zde však také otázka jeho nositele. Sociálně patologické chování je ve skutečnosti důsledkem působení řady různých biopsychosociálních faktorů. V inkriminovaném čase působí ve vzájemné interakci. Příčiny vzniku sociálně patologických jevů můžeme proto označit za multifaktoriální.¹⁵

---

15 KRAUS, B. Sociální patologie. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, s. 11.

2. Kriminalita a delikvence mládeže

Kriminalita v posledních letech stále stoupá a podle poznatků kriminologů dále poroste. Prudký vzestup kriminality, a to nejen u nás, je dáván do souvislosti s procesy industrializace, urbanizace, migrace a demografickými změnami.

Kriminalitu (z lat. criminalis= zločinný, crimen=zločin) můžeme definovat jako výskyt chování, které je v dané společnosti trestné. Pod tímto pojmem rozumíme výskyt trestného nebo kriminálního chování, které vyjadřuje souhrn trestných činů, spáchaných ve společnosti v určitém časovém období. Je vymezeno trestním právem, které stanoví, jaké protispolečenské chování, se vzhledem ke své nebezpečnosti považuje za trestné.¹⁶

Rozlišuje se kriminalita zjevná, která je statisticky registrována, a skrytá, latentní, o které se neví. Kriminalita se analyzuje podle územního rozložení, podle demografických a socioprofesionálních kategorií pachatelů, zjišťuje se rozsah recidivy, tj. opakované trestné činnosti poté, co byl pachatel již odsouzen. Vedle recidivy trestné činnosti, z hlediska společenské nebezpečnosti, je nejzávažnější problém četnost, dynamika a struktura trestné činnosti mladé generace – dětí, mladistvých, přičemž nesmíme opomenout mladé dospělé.

Zločinné jednání se člení na obecnou kriminalitu, pod níž spadá:

- násilná kriminalita
- mravnostní kriminalita
- majetková kriminalita

Vedle uvedených forem obecné kriminality jsou uváděny oddíly označené jako:

- zbývající
- hospodářská
- vojenské trestné činy

Další specifické oblasti kriminality jsou označeny jako:

- organizovaná kriminalita
- kriminalita páchaná na dětech
- kriminalita dětí a mladistvých
- kriminalita žen
- kriminalita v oblasti duševního vlastnictví

¹⁶ FISCHER, S., ŠKODA, J. Sociální patologie. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, s. 156.

- kriminalita v oblasti počítačových technologií
- kriminalita bílých límečků

Delikvence je z hlediska společensky nepřijatelného chování širším pojmem. Jedná se o chování, které se týká nejen kriminality. Zahrnuje také činy, které nejsou tzv. jinak trestné. Patří sem například přestupky, dále trestná činnost osob ve věku mladším než 15 let, kdy nelze trest z důvodu věku uložit. Velmi často bývá delikvence používána v souvislosti s nežádoucím a nepřijatelným chováním dětí a mládeže.

Delikvence mládeže do značné míry souvisí s neukončeným procesem biologického, mentálního a sociálního zrání, což vede ke společensky neaprobovanému řešení různých životních a konfliktních situací, k emocionálním reakcím, k impulzivnímu chování. Na delikventní chování mládeže má velký vliv zejména výchovné působení rodiny, školy, pracoviště. Chování mládeže značně ovlivňují i neformální skupiny, zejména skupiny vrstevníků a způsob trávení volného času.

Kriminální chování a delikvenci můžeme dále označit jako projev poruchy sociálně adaptačních schopností a dovedností. Odchylku od společenské normy lze relativně jasně definovat jako neschopnost plnit základní požadavky a očekávání společnosti.¹⁷

Juvenilní delikvenci nazýváme přestupky mladých osob, zpravidla od patnácti až osmnácti let, které měli za následek, trestní stíhání mladistvého.

2.1 Kriminalita mládeže

Kriminalita mládeže je jednou ze součástí celkové kriminality. Je negativním sociálním jevem, který lze charakterizovat jako porušování trestněprávních norem, jehož subjekty jsou mladí lidé. V této souvislosti je nutné se zabývat otázkou, kterou věkovou kategorií řadíme pod pojem mládež, tudíž ve vztahu ke kterým jednotlivcům můžeme hovořit o kriminalitě mládeže.¹⁸

Mládež kromě skutečnosti, že je kategorií sociologickou, psychologickou, pedagogickou a svým způsobem i právní, je rovněž kategorií kriminologickou. Z hlediska kriminologického se společenská věková skupina mládež člení na kategorie: mládež, kterou vymezujeme na 11 let věku, horní na 24 let. Tuto kategorii dále členíme na děti (11 – 15 let), mladistvé (15 – 18 let) a mladé dospělé (18 – 24 let). Kriminalita mládeže má svoje specifika, vyplývající ze zvláštního postavení mládeže ve společnosti,

¹⁷ JEDLIČKA, R. a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 147.

¹⁸ VANTUCH, P. Kriminalita mládeže a její prevence. 1. vyd. Praha: Horizont, 1984, s. 13.

faktického i právního, z charakteru, příčin a motivace trestných činů páchaných příslušníky mládeže.¹⁹

Delikventní chování je některými autory přímo vysvětlováno jako pokus člověka s nízkým sebehodnocením zvýšit pocit vlastní hodnoty kriminálním činem v podmínkách, které mu neumožňují, případně blokují běžnou, společensky přijatelnou formou potvrzování vlastní hodnoty studijními výsledky, prací, sportovními výkony, úspěšně realizovaným vztahem k člověku opačného pohlaví, založením rodiny. Kriminalita by z tohoto pohledu byla jakýmsi obranným mechanismem, který spouští nepříznivé společenské prostředí.²⁰

Průzkumy prováděné na delikventně se chovající mládeži neukazují významné rozdíly mezi touto mládeží a mládeží nedelikventní. I delikventně se chovající mladiství většinou dobře vědí, co je pro ně a pro společnost dobré a co ne. Pachatelé většiny trestných činů vědí, podle výsledků empirických šetření, že to co spáchali, páchat neměli. Tito pachatelé cítí jen o něco menší zábrany k provedení trestného činu, v menší míře než jiní mladí lidé pocítují následné pocity studu a viny. Jejich postoj je tedy v podstatě normální, nemá v průměru takový vliv na chování, který by mladému člověku efektivně zabránil překročit meze zákona.²¹

Termín delikvence byl původně právnickým pojmem, v poslední době však zakotvil nejen v sociálních vědách, ale také již v modernějších učebnicích psychopatologie, v nichž vytlačuje kategorii poruch chování.

Delikventní chování může představovat jednotlivý delikventní akt, jedinou epizodu mnohonásobných nezákonných činů, příležitostné, neopakující se delikventní aktivity či stálý delikventní způsob života. Delikventní akty se mohou pohybovat od závažných trestných činů k relativně menším přestupkům, které se stávají deliktem jen v důsledku nedospělosti dítěte. Věk dítěte je významným hlediskem při posuzování přestupku.

Etymologicky pochází termín delikvence z latinského deliquens, což označuje toho, který se dopustil přestupku. Delikventní chování lze tedy považovat za relativně výstižný termín a jako mírné označení pro přestupky, provedené dětmi a dospívajícími.²² Delikventní chování zpravidla souvisí s disociální poruchou osobnosti, kterou je možno

¹⁹ SUCHÝ, O., ŠVANCAR, Z. Mládež a kriminalita. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1972, s. 20.

²⁰ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, s. 56.

²¹ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, s. 57.

²² KOUDELKOVÁ, A. Psychologické otázky delikvence. 1. vyd. Praha: Victoria publishing, a. s., 1995, s. 36.

charakterizovat jako zřetelnou nerovnováhou mezi chováním jedince a společenskými normami, přičemž tato nerovnováha bývá často podporována výraznými a déle trvajících problémy v interpersonálních vztazích. V rámci této diagnostické kategorie lze rozlišovat asociální a antisociální projevy chování.

O asociálním chování nejčastěji hovoříme jako o nespolečenském chování, nerespektující mravní normy dané společností. Jeho projevy však nedosahují úrovně ničení hodnot.

Hovoříme-li o antisociálním chování, je nutné odlišovat antisociální projevy, kam lze zařadit například porušování právních norem, a charakteristiky, které vymezují asociální poruchu osobnosti.

Charakteristickým rysem asociální poruchy je chování, jimž jsou porušována práva ostatních. Jedince tato porucha často extrémně znevýhodňuje a projevuje se v selhávání schopnosti stát se nezávislým a soběstačným jedincem. Jejich zájmy se v podstatě zaměřují na to, jak může jejich sociální okolí napomáhat k uspokojování jejich potřeb. Na své okolí hledí výlučně s perspektivy svých vlastních zájmů. Pokud někomu ublíží, neprožívají zpravidla pocit provinění. Vinu za svá selhání přenášejí obvykle na druhé, čímž se subjektivně utvrzují v tom, že vlivy sociálního okolí jsou nepředvídatelné, a tudíž je nemohou ovlivnit. Odpovědnost za vše, co se děje, tedy i za jejich životní neúspěchy, nesou podle nich ti druzí.²³

2.2 Specifické znaky trestné činnosti mládeže

Způsob páchaní trestné činnosti je věkem pachatelů výrazně determinován jeho psychickým a somatickým vývojem, vlastnostmi a zkušenostmi. V tomto směru se mezi dospělými a mladistvými pachateli projevují určité zvláštnosti, ke kterým lze zařadit zejména:²⁴

- Výběr předmětu útoku je určován jiným hodnotovým systémem než u dospělých.
- Trestná činnost je častěji páchána se spolupachateli a ve skupině.

---

23 JEDLIČKA, R., a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 327.

24 MUHLPACHR, P. Sociopatologie. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 130, 131.

- Příprava trestné činnosti je nedokonalá, obvykle schází prvek plánování, je přítomna častá nedostatečná příprava vhodných nástrojů ke spáchání trestného činu.
- Chování mladistvých pachatelů se vyznačuje neúměrnou tvrdostí, která se projevuje devastací, ničením předmětů a znehodnocením zařízení.
- Konání mladistvých pachatelů je poznamenáno nedostatkem vědomostí a schopností při překonávání překážek, mnohdy je použito neúměrných prostředků k dosažení cíle.
- Na páchaní trestné činnosti mladistvých má značný vliv alkohol, případně jiné návykové látky, které zvyšují agresivitu a podporují nepřiměřené reakce na vnější podněty.
- Mladiství pachatelé jednájí více emotivně než rozumově, ve většině případů je trestná činnost páchána živelně pod vlivem momentální situace.
- Při opakování trestné činnosti se vyskytují specifické znaky z předcházející trestné činnosti.
- Při získávání alibi se mladiství pachatelé orientují na osoby ze skupiny, do které patří.
- přípravě, ale i o spáchané trestné činnosti se pachatelé rádi svěřují členům své skupiny.
- Pachatelé často odcizují předměty, které momentálně potřebují, nebo které se jim vzhledem k věku líbí.
- Věci získané trestnou činností skupinou mladistvých jsou rozdělovány mezi její členy. Při rozdělování je patrná hierarchie ve skupině a podíl na spáchané trestné činnosti. Finanční prostředky se zpravidla utrácejí ve skupině.

Na mladé lidi však nelze pohlížet jen jako na pachatele trestných činů. Příliš často jsou totiž v rolích obětí, nezřídka i organizovaného zločinu. Příčiny jsou spojovány nejen s ekonomickou úrovní, ale též se sociokulturním prostředím, jehož jsou součástí. Do oblasti kriminality zasahuje i vliv globalizace, který se stává v poslední době nadnárodním fenoménem.

2.3 Faktory vzniku kriminálního chování

Delikvence a kriminalita mládeže do značné míry souvisí s neukončeným procesem biologického, mentálního a sociálního zrání, což vede ke společensky neaprobovanému řešení různých životních a konfliktních situací, k emocionálním reakcím, k impulzivnímu chování. Na delikventní chování mládeže má velký vliv zejména výchovné působení rodiny, školy, pracoviště. Chování mládeže značně ovlivňují neformální skupiny, zejména skupiny vrstevníků a způsob trávení volného času.

Příčiny vzniku a rozvoje kriminality a delikvence jsou multifaktoriální. Obecně se dělí na faktory vnitřní a vnější.

Vnitřní faktory spočívají v osobnosti pachatele. Kraus ve své publikaci uvádí, že představují vyšší predispozice k páčání deviantních skutků. Tyto faktory mohou být dědičné, vrozené, ale i získané důsledkem choroby, úrazu apod. Uvedené predispozice mají tendenci se rozvíjet především v sociálně patologickém prostředí. Jedinec, který jimi disponuje, se může, ale i nemusí stát pachatelem trestného činu. Pravděpodobnost jeho selhání je však vyšší, než u ostatních lidí.²⁵

Matoušek uvádí, že delikvence je chování a toto chování je podmíněno velice komplexně. Jako jeden z mnoha faktorů, které na něj mají vliv, zmiňuje dědičnost. Genetické dispozice může být odpovědná za sníženou sebekontrolu jedince nebo za hyperaktivitu. Upozorňuje, že tyto vlohy samy osobě nevedou k delikvenci. Genetická vloha pouze snižuje nebo zvyšuje práh pro působení vlivů prostředí.²⁶

Fischer uvádí, že mezi delikventy se vyskytuje vyšší počet osob, které trpí poruchou osobnosti. Z hlediska kriminality a delikvence se jedná o poruchy, které souvisejí s odchylkami ve vztahu jedince k druhým, ke společnosti a jejím normám. Mezi tyto poruchy řadí zejména asociální poruchu osobnosti, dále pak poruchy, jejichž potíže souvisí s emocionalitou. V tomto případě se jedná o emočně nestabilní poruchu osobnosti. V praxi se však často jedná o poruchu smíšenou. Dle Fischera mají význam také vrozené dynamické vlastnosti osobnosti, označované jako temperament. Projevují se v chování, v reakcích na podněty.²⁷

Vnitřní a vnější faktory působí ve vzájemné interakci. Dítě se nerodí jako delikvent, ale stává se jím postupně vlivem nesprávné výchovy, nevyhovujícího prostředí.

²⁵ KRAUS, B. Sociální patologie. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, s. 38.

²⁶ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, s. 22.

V současnosti již nepochybuje o podmíněnosti vývoje osobnosti dítěte prostředím, ve kterém bylo vychovááno, zejména prostředím rodiny.

Vliv rodiny hraje primární roli v procesu socializace a společenského přizpůsobování dospívajícího člověka. Do značné míry determinuje budoucí vztah mladistvého vůči společnosti. Řada výzkumů potvrzuje, že zanedbaná výchova v rodině, pokud přímo nepodněcuje k páchaní trestné činnosti, přinejmenším nevytváří dostatečné zábrany kriminality. Výzkumy mladistvých delikventů poukazují také na jejich negativní vztah ke škole. Jak uvádí Matoušek a Kroftová, každé dítě přechodem do školy ztrácí výlučné postavení, které do té doby mělo v rodině. Musí se přizpůsobovat novému životnímu rytmu. Děti si záhy začínají ve třídě vytvářet svoji vlastní subkulturu. V některých případech mohou být tyto skupiny zárodkem asociálních part.²⁸

Vyšší riziko představují žáci z dysfunkčních rodin, kteří ve škole neprospívají, s vyšším potenciálem agresivity a vlastními subkulturami. Delikventní žáci se nedokáží podříditi pravidlům školního chování, vytvoří si vlastní hodnotové preference, často narušují výuku a chovají se agresivně vůči spolužákům i učitelům. Školní úspěšnost mladých delikventů je pod úrovní běžné populace, počet ukončených tříd obvykle nespĺňuje zákonem stanovený standard.

Matoušek poukazuje na to, že děti tráví čím dále více času ve formálních skupinách v kolektivních zařízeních i v neformálních skupinách v místě bydliště. Díky tomu se dítě dostává dříve a na delší dobu do interakce s vrstevníky. Pro rizikovou mládež je vrstevnická skupina důležitější než pro mladé lidi vyrůstající v rodinách, jež dětem poskytují přiměřenou míru podpory a vedle toho jim přiměřeně vytyčují meze dovoleného chování.²⁹ Kamarádi a party mají na formování osobnosti dítěte často větší vliv než škola, někdy dokonce i než rodina. Na zaměření party má největší vliv její vůdce. Většinou imponuje silou a chytrostí. Právě pod vlivem toho silnějšího, mnohdy však narušeného jedince, páchají děti skutky, ke kterým by se sami neodhodlaly. Mladiství nacházejí v partách sebejistotu, pocit porozumění, které nenacházejí doma ani ve škole.³⁰

Kromě rodiny, školy a vrstevníků, působí na mládež řada dalších sociálních faktorů. V poslední době k nim patří především vliv masmédií, nedostatky v legislativě a stav společnosti po roce 1989, který způsobil nárůst hospodářské kriminality, kriminality

²⁷ FISCHER, S., ŠKODA, J. Sociální patologie. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, s. 14.

²⁸ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, s. 77.

²⁹ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, s. 83.

³⁰ SUCHÝ, O., ŠVANCAR, Z. Mládež a kriminalita. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1972, s. 123.

spojenou s drogami, průnik organizovaného zločinu. Výrazný sociální fakt představuje ekonomická krize a nárůst nezaměstnanosti, která je příčinou ekonomických problémů rodin, které ho nedokážou vlastními silami řešit. Tento problém se týká převážně romského etnika v souvislosti s nízkou kvalifikací. Nesporným faktorem je i rozpad tradičních norem chování.³¹

---

³¹ KRAUS, B. Sociální patologie. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, s. 41.

3. Sociologické přístupy k sociální patologii

V Evropě je za duchovního otce vědecké interpretace deviací považován Emilie Durkheim, který do sociologie zavedl důležitý analytický pojem anomie. Za druhého evropského otce sociologických teorií je považován Herbert Spencer, autor pojmu sociální patologie.

Řada teorií sociálních deviací vznikla také v Severní Americe. Zde jejich rozvoj začal počátkem 19. a 20. století. Jako jeden z hlavních důvodů, proč tomu tak bylo, je zmiňována tehdejší rychlá změna sociální, etnické a náboženské struktury tamějšího obyvatelstva. Uvádí se, že v rozmezí let 1886 – 1916 přišlo do USA více než 19 milionů imigrantů různých etnických skupin. Každá skupina reagovala na podmínky Nového světa jinak a s jinými problémy. Ve společnosti začaly postupně eskalovat intolerantní etnocentrické a xenofobní postoje. Dalšími ovlivňujícími faktory byla hospodářská recese a mohutná migrace venkovského obyvatelstva do nově zakládaných průmyslových center, která se stala esencí sociálních a ekonomických problémů.³²

Na rozdíl od biologických a psychologických teorií deviací, které vycházely z analýzy individua, sociologický přístup zdůrazňuje rozhodující vliv společnosti. Deviace z pohledu sociologického často představuje hrozbu celé společnosti, nekonformní chování, které je v rozporu s pravidly uznávané většinou, představuje hrozbu sociálnímu řádu a tím i nebezpečí pro sociální stabilitu celku.³³

Členění sociologických teorií sociálních deviací lze v naší i zahraniční odborné literatuře najít celou řadu. Při jejich interpretaci je důležitá skutečnost, že každá teorie má svá přirozená logická omezení a přednosti. Nebylo by správné chápat je jako vzájemně se vylučující myšlenkové konstrukce, ale naopak jako vzájemně se doplňující a korigující.³⁴

3.1 Anomie

Koncept anomie bývá považován za teoretickou odpověď na procesy modernizace, kdy nástup rozvinutého průmyslu otrásl mnoha tradičními a morálními hodnotami. Anomie se tak rozvíjí jako průvodní stav nových industriálních společností, v nichž je oslabeno nebo zcela schází fungování tradičních institucí schopných morálně usměrňovat

³² URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 63.

³³ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 148.

³⁴ URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, Str. 58.

a regulovat lidské chování. Tím vzniká stav, který není ovlivňován stabilními normami, nedostává se v něm morální regulace a nastupuje bezzákonnost. Společensky neregulovaný prostor je vyplňován asociálním jednáním, roste počet sociálně patologických jevů, rozpadá se společenský řád.³⁵

Z tohoto důvodu lze tvrdit, že anomie souvisí s oslabením systému sociální kontroly, jehož funkčnost navíc dále podkopává. V důsledku anomie lidé trpí pocity bezmocnosti a jisté životní dezorientace. Přestávají mít jasno v tom, podle čeho se mají chovat, řídit své vztahy, co mohou očekávat od svého okolí, o co mají usilovat a co je společensky žádoucí, případně podle čeho poměřovat sociální situace, což je svádí k praktikám anarchizujícího a sebestředného individualismu. Dále je v anomické společnosti narušena přirozená rovnováha, kvůli níž lidé přestávají být schopni plánovat vlastní budoucnost, reálně odhadnout své schopnosti a podřídit jim své ambice. Přestávají být schopni sladit své jednání s druhými. Dalo by se to považovat za jistou formu rolové nejistoty. Prim začínají hrát, jak už bylo naznačeno, vlastní, individuální normy a techniky na kontrolu konfliktů i situací.

V anomickém stavu přestávají ve společnosti řádně fungovat sociálně stabilizující instituce, jako rodina, církev apod. Tím vším dochází k náhlým otřesům životního standardu a mezi lidmi se začnou šířit pocity strachu, zmatku, nejistoty a pocity osamocení. Anomie je tedy stavem nejasných životních podmínek, nejasných vztahů mezi jedincem, skupinami a společnostmi a nedostatkem obecně sdílených definic sociálních situací.³⁶

3.2 Teorie anomie E. Durkheima

Zájem o zkoumání deviantního chování bývá vykládán jako jeden z rysů modernity dvacátého století, kdy průmyslový kapitalismus otřásl mnoha tradičními hodnotami. Nejvýznamnější francouzský sociolog Emil Durkheim (1858-1917) zavádí do sociologie pojem anomie jako zdroj deviantního chování.³⁷

Cílem Durkheima a jeho žáků bylo konstruovat sociologii jako skutečnou vědu, která by byla „očištěna“ od vší spekulativní filozofie a metafyziky. Sociologie, aby byla vědou, musí podle něj splňovat dvě základní podmínky: musí definovat společenské jevy, které

³⁵ JEDLIČKA, R., a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 101.

³⁶ URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 64, 65.

³⁷ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 31.

budou výlučným předmětem sociologického zkoumání a vypracovat specifická pravidla pro sociologickou metodu studia.³⁸

Předmětem Durkheimova zájmu byla situace sociální změny. Analyzoval společenské mechanismy, díky nimž je společnost schopna udržovat svoji integritu a nutně tedy rozebírá situace, za nichž je tato integrita ohrožena. Takovou situaci nazývá stavem anomie. Jeho úvahy vycházejí z předpokladu, že společnosti jsou založeny na univerzálně platném normativním řádu, který prostupuje napříč společnostmi. Na přesném stanovení a dodržování těchto hodnot a norem závisí sociální konsensus. Čím větší je soulad mezi individuálními a společenskými zájmy a hodnotami, tím silnější je sociální soudržnost. Naopak v situaci, kdy tyto hodnoty a normy nejsou jednoznačně stanoveny, nastává stav anomie. Lidé mají pocit, že jejich chování není regulováno ze strany společnosti a to je vede k tomu, že dávají přednost vlastním sobeckým cílům. Durkheim byl přesvědčen, že tato tendence je vlastní moderním společnostem v souvislosti se sociální změnou, která v nich probíhá.³⁹

Durkheim předpokládá, že sociální jevy existují mimo individuální vědomí a vyvíjejí tlak na jednotlivé členy společnosti. Sociální jevy přitom nelze vysvětlovat biologickými či psychologickými teoriemi, ale pouze teoriemi sociologickými. Durkheim vychází z analogie mezi společnostmi a organizmem, z analogie mezi přírodními a společenskými vědami. Každý jedinec je podle něj pod neustálým tlakem kolektivního vědomí (morálky, sociálních norem, zákonů), která omezuje jeho egoistické potřeby a přání. Chování jedince je tedy důsledkem vlastností sociální struktury, která na něj vyvíjí tlak a usměrňuje jeho chování pomocí norem a zákonů.⁴⁰ Durkheim varoval, že moderní společnost je k anomii zvláště náchylná, neboť svou kulturní diverzitou vytváří zmatek v normách a hodnotách a současně ponechává lidi bez jasných morálních vodítek. Jedinci, kteří se nacházejí v anomických podmínkách, postrádají zřetelná pravidla chování, prožívají citové zmatky a schází jim společenská kázeň, která by jim umožnila realizovat společensky akceptované tužby a některé žádoucí skutky.⁴¹

Množství kriminality a deviace je podle něj podmíněno společenskou dělbou práce. V tradičních společnostech s jednoduchou dělbou práce působí silné kolektivní vědomí, které potlačuje deviantní tendence. Tento stav nazývá mechanickou solidaritou. V moderních industriálních společnostech se složitou dělbou práce se síla kolektivního

³⁸ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 149.

³⁹ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 31.

⁴⁰ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 174.

vědomí oslabuje a dochází k tzv. organické solidaritě, což může mít za následek stav anomie. V tomto stavu přestávají univerzálně platit sociální normy, různí lidé uznávají různé normy nebo si nejsou jisti jejich obsahem, významem, platností a způsobem aplikace na konkrétní situace a chování. Individuální ambice nejsou dostatečně kontrolovány a regulovány sociálními normami, takže roste tendence k deviantnímu chování.⁴²

Anomie v tomto případě označuje stav beznormnosti, bezzákonnosti, zejména ve smyslu morální regulace. Důsledkem anomie pak je, že lidé, kteří se necítí být vázáni jasnými morálními pravidly ve sféře dělby práce, se začínají chovat sobecky a snaží se realizovat pouze svůj ekonomický prospěch. A protože sociální rovnováha jedince i společnosti závisí na tom, aby subjektivní zájmy byly uspokojovány v souladu s normami a hodnotami společnosti, dochází k narušení této rovnováhy, ke stavu anomie.⁴³ Příčinou anomie však nejsou podle něj třídní konflikty a ekonomické krize, jsou pouze jejím projevem. V tomto tvrzení odmítá Marxovy názory jako zaměňující příčinu a následek. Připouští, že odchýlné jednání může být někdy symptomem toho, že sociální normy už zastaraly a může se tak stát zdrojem jejich postupné změny.

Ve svém díle „Pravidla sociologické metody“ (1895) upozornil Durkheim na to, že sociální deviace mohou plnit v sociálním systému také významné pozitivní funkce. Uvádí, že kritérium normality jevu je jeho všeobecnost. Zločin se vyskytuje ve všech známých společnostech, takže zločinnost jako taková je normální, pokud nepřesahuje určitou hladinu. Naopak nadměrná, ale i nedostatečná míra zločinnosti ve společnosti je abnormální. Zločin je podle něj normální proto, že společnost, ve které by se nevyskytoval, by nebyla vůbec možná. Posílení mravního vědomí ve společnosti by sice mohlo vést k eliminaci těžkých zločinů, ale lehčí přestupky by pak byly považovány za závažné zločiny a přísně trestány. Zločin je podle Durkheima nutný, souvisí se základními podmínkami společenského života, a tím je pro společnost užitečný. Kriminalita udržuje hranici mezi normálním a patologickým chováním a katalyzuje společenskou změnu.⁴⁴

Problému anomie věnoval Durkheim značnou pozornost v souvislosti s analýzou sebevraždy. Ve svém díle „Sebevražda“ (1897) odmítl sebevraždu vysvětlovat individuálními nebo psychologickými pohnutkami a motivy, ale chápal ji jako

⁴¹ JEDLIČKA, R, a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 101.

⁴² HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 175.

⁴³ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 34.

společenský jev, který lze empiricky analyzovat. Sebevraždu řadil do kategorie patologických jevů, tj. takových nepříznivých skutečností, které se sice odchylojí od stanovených norem, ale přitom jsou organickou součástí společenského života. Hlavní příčinou sebevražd tedy není touha jednotlivců po sebezničení, ale tlak sociálního prostředí, ve kterém sebevrazi žijí. Podle jeho mínění nelze sebevraždu analyzovat pouze s odkazem na individuální motivace sebevrahů. Durkheimova místo toho zajímá, jak lze vysvětlit, že počet sebevražd je různě rozdělen na určité skupiny obyvatelstva, proč jejich výskyt v průběhu času stoupá a klesá. Stejně tak se ptá, jak je možné, že se určité individuální motivy vyskytují častěji u určité vrstvy obyvatelstva a proč v určitém období dospěje více jednotlivců k tomuto rozhodnutí. Za individuální motivací tedy vždy stojí sociální příčiny, přičemž za hlavní zdroj sociálního napětí označuje egoismus a anomii.⁴⁵

Durkheimova teorie anomie měla velký vliv na další sociologická zkoumání sociálních deviací a inspirovala mnoho autorů k analýzám anomie ve společnosti. Velké kritice byla podrobena jeho analýza sebevražd. Durkheimovy je vytýkáno, že jeho úvahy jsou nedostatečně empiricky podloženy, a že jeho vědecká metoda není nic jiného než aplikace „zdravého rozumu“. Jeho pojetí teorie sociální deviace na rozdíl od biologických a psychologických teorií, hledá příčinu deviace v sociální struktuře, tedy mimo osobnost devianta. Stejně jako ostatní kauzální predispoziční teorie neřeší otázku aktualizace (učení) deviantního chování ani hodnocení tohoto chování okolím. Pomíjí tedy interakční a dynamický aspekt sociální deviace, tudíž není pro její vysvětlení zcela dostačující.⁴⁶

3.3 Funkcionální teorie anomie

Funkcionalismus lze zařadit mezi nejvlivnější sociologické směry ve 30. a 50. letech dvacátého století. V rámci funkcionalismu byly společnosti považovány za systémy, na jejichž jednotlivé části by nemělo být pohlíženo izolovaně, ale měli by být zkoumány ve vzájemných vztazích a mělo by nás zajímat, čím tyto jednotlivé části přispívají k fungování systému jako celku.⁴⁷

Teorie vychází z biologické analogie. Sociální systém je stejně jako biologický organizmus složen z mnoha částí – struktur, skupin, institucí. Každá z nich plní v sociálním systému specifické funkce a všechny sledují společný cíl, kterým

⁴⁴ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 93, 94.

⁴⁵ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 152.

⁴⁶ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 178.

je udržování stability a rovnováhy systému. Sociální systémy se nacházejí ve stavu rovnováhy, pokud ovšem dysfunkce některých struktur tuto rovnováhu nenaruší. Funkcionalismus zdůrazňuje normativní konsenzus ve společnosti a význam konformity k sociálním normám jako hlavního prostředku udržování stability a rovnováhy sociálního systému. Pokud deviantní chování překročí určité kontrolované množství, pak tuto rovnováhu narušuje a musí být ze sociálního systému odstraňováno sociální kontrolou. Vlastní příčinu deviace pak funkcionalismus hledá ve vlastnostech sociální struktury, tedy v zevních, mimo jedince lokalizovaných faktorech.⁴⁸ Omezíme-li se na přínos pro teorie sociálních deviací, můžeme říct, že funkcionalismus navázal na Durkheimova východiska o tom, že jistá míra deviací je pro společnost funkční.

Durkheimův koncept anomie se v první polovině dvacátého století pokusil blíže rozpracovat významný americký sociolog Robert King Merton (1910). Jeho populární práce z roku 1938 „Social Structure and Anomie“ se stala základem a inspirací pro celou řadu výzkumných studií. Merton stejně jako Durkheim tvrdí, že deviace není výsledkem patologické osobnosti, ale je produktem struktury společnosti a její kultury.⁴⁹ Dále tvrdí, že tláhnutí k anomii není rozloženo po celé společnosti rovnoměrně. Sociální struktura vytváří tlak k anomii a deviantnímu chování. Takové sociální uspořádání člověka nutí překonávat své soupeře. Dokud jsou citové postoje, o které se konkurenční systém opírá, rovnoměrně rozloženy po celé sféře aktivit, neomezují se pouze na konečný výsledek, v tomto případě na úspěch, do té doby zůstává volba prostředků z větší části v mezích institucionální kontroly. Když se ale kulturní důraz přesune od uspokojení plynoucí ze soutěže jako takové k téměř výhradním zájmům o výsledek, vede to k tlakům, které začnou rozrušovat regulační strukturu. S oslabováním institucionálních kontrolních mechanismů se společnost přibližuje situaci, kdy jsou jedinými usměrňujícími činiteli kalkulace osobního prospěchu a strach z trestu.⁵⁰

Moderní společnosti (zejména americká společnost třicátých let), podle Mertona⁵¹ kladou větší důraz na dosahování cílů než na dodržování legitimních prostředků chování. Preferovaným cílem americké společnosti je podle něj ekonomický úspěch a legitimním prostředkem jeho dosažení je vzdělání, usilovná práce apod. Tyto prostředky však nejsou dostupné všem členům společnosti rovnoměrně a některým mohou být částečně nebo zcela nedostupné. Napětí vznikající ze špatné integrace

⁴⁷ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). Praha: Karolinum, 2001. s. 37.

⁴⁸ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 186.

⁴⁹ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 159.

⁵⁰ MERTON, R. K. Studie ze sociologické teorie. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, s. 173.

společensky žádaných cílů a institucionalizovaných prostředků pak různou mírou působí na jedince, kteří v sociální struktuře zauímají rozdílné pozice. Na tomto základě Merton⁵² rozvíjí svou koncepci adaptivních mechanismů, kterým jednatel může na vzniklou situaci reagovat. Jedná se o konformismus, inovaci, ritualismus, retreatismus a vzpouru.

Merton uvádí, že konformně jedná člověk, který na nepoměr cílů a prostředků reaguje akceptací a lpěním na kulturních cílech a konvenčních prostředcích jejich dosažení. Jde tedy o adaptaci, kdy cíle a prostředky jsou hodnoceny kladně.

Větší pozornost Merton věnuje inovaci, tedy situaci, kdy jedinec nemůže dosáhnout úspěchu prostřednictvím zákonných prostředků a proto volí prostředky nelegální, které znamenají porušení sociálních norem. V případě, že definovaným společenským cílem je dosažení bohatství, pak prototypem člověka s inovativním chováním je podle Mertona podvodník či vyděrač, který svého úspěch dosahuje nelegálními praktikami.

Ritualismus označuje adaptivní reakci spojenou s procesem odmítání uznávaných cílů. Typickým produktem frustrace plynoucí ze špatně uspořádaných cílů je úředník pocházející z nižší střední vrstvy, který si je vědom toho, že se nikdy nestane vedoucím pracovníkem a této situaci přizpůsobuje své jednání. Rezignuje na snahu proniknout do vrcholných pozic, místo toho se orientuje na svoji práci a na přesné dodržování formálních pravidel.⁵³

Retreatismus reprezentuje odmítnutí cílů i prostředků odklonem od konvenční společnosti bez snahy o jakoukoli konstruktivní společenskou změnu.

Vzpouza, v jeho podání, nevypovídá pouze o zamítnutí existujících kulturních cílů a prostředků k jejich dosažení, ale představuje aktivní snahy o jejich nahrazení.⁵⁴

Merton předpokládá stejné cíle a motivy u konformních i deviantních aktérů. Přitom zdůrazňuje diferencovanou dostupnost legitimních možností dosahování kulturně preferovaných cílů v sociální struktuře. Tyto možnosti, jak tvrdí, jsou dostupnější příslušníkům střední a vyšší vrstvy a méně dostupné příslušníkům nižší třídy, čímž se vysvětluje častější výskyt deviantního chování v nižší třídě. Mertonova analýza⁵⁵ vzniku deviace probíhá tedy podle následujícího vzorce. Určité postavení jedince v sociální

⁵¹ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 187, 188.

⁵² KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 160.

⁵³ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 161.

⁵⁴ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 43.

⁵⁵ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 188.

strukturu omezuje jeho legitimní možnosti dosahování kulturně preferovaných cílů, jedinec se jich proto snaží dosáhnout deviantními vzorci chování.

Z uvedeného vyplývá, že je třeba rozlišovat anomii jako vlastnost sociální struktury a jako situaci, kdy aktér nemůže dosáhnout cílů, o které usiluje legálně, a musí volit mezi rezignací na tyto cíle, nebo volit k jejich dosažení deviantní vzorec chování. Je přitom otázkou, zda anomická situace musí nutně vést k deviantnímu chování a jaké faktory rozhodují o tom, kterým z výše uvedených adaptačních typů aktér na situaci reaguje.⁵⁶ Přestože Merton nebyl sociologem deviací a zabýval se celou řadou jiných problémů, jeho teorie anomie byla pro studium sociálních deviací významná. Teorie anomie byla ovšem také podrobována kritice, případně sloužila jako odrazový můstek pro její domýšlení a zapracování chybějících dimenzí. Její existence se stala základem pro další směry uvažování o deviantním chování i pro interakcionistické teorie, zkoumající vliv procesů interakce na proměny vnímání a hodnocení deviantního chování.⁵⁷

3.4 Teorie sociální dezorganizace

Otázka sociální dezorganizace je spojována s působením tzv. chicagské sociologické školy, kterou utvořila skupina sociologů realizujících řadu výzkumných aktivit v oblasti sociální ekologie měst. Robert Erza Park (1864-1944), Ernest W. Burges (1886-1966), Louis Wirth (1897-1952) a jejich kolegové z katedry sociologie inspirovali celou řadu badatelů, usuzujících, že sociální síly v určitých městských čtvrtích vytvářejí zločinecké prostředí. Tyto části města označili stoupenci školy za přirozené oblasti kriminality. Vybrané městské okrsky si udržovaly vysokou míru nežádoucích vlivů na delikventní jedince, protože se v nich zhroutily důležité sociální instituce jako rodina a škola.⁵⁸

Podle výše zmíněných autorů se moderní města skládají z řady přirozených oblastí, které vznikají na základě využívání prostoru a migrací obyvatel a které se vyvíjejí podle předvídatelného řádu podobného řádu zvířat a rostlin. Úkolem sociologie je studium procesů a mechanismů, jimiž je v sociálních oblastech dosahována a udržována funkční analogická rovnováha s rostlinnými a živočišnými komunitami. Obyvatelé každé přirozené oblasti mají podobné vlastnosti a kulturu, každá taková komunita má tudíž charakter organické jednotky, má víceméně stabilní strukturu. Vznik městských oblastí vysvětlovali tím, že lidé se koncentrují v určitých

⁵⁶ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. Vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 189.

⁵⁷ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 43.

⁵⁸ JEDLIČKA, R, a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 97.

oblastech kvůli svým osobním vlastnostem a zájmům nebo v důsledku třídního boje o bydlení a prostor. Boj o bydlení a prostor pak úzce souvisí s bojem o prestiž, moc, bohatství a úspěch na trhu práce. Tvrdili, že deviace vzniká, je-li soutěžení o prostor natolik silné, že narušuje biotickou rovnováhu komunity, a dochází k silné migraci lidí do oblastí, které se vyznačují sociální dezorganizací a absencí normativních vodítek pro konformní chování.⁵⁹

Na základě tohoto přístupu vznikla v rámci práce „The City“ (Park, Burges, 1967) studie o růstu města. Burges v ní formuluje hypotézy, že město se vyvíjí v sériích koncentrických zón lidských činností. Uprostřed se nachází centrum, které představuje obchodní zónu s majetkem jako vysoce ceněnou hodnotou. Kolem něho se rozprostírá tzv. přechodná zóna, která se vzhledem k neustálé tendenci centra k rozšiřování jeví jako velmi nestabilní, pohyblivou částí města. Zhoršující se podmínky k bydlení spojené s nejistou budoucností je důvod, že zde bydlí převážně chudá populace.⁶⁰ Tato zóna bývá většinou nejproblematictější, protože právě zde se daří zločinu. Ve třetí zóně jsou lépe vybavené domy, ve kterých žijí rodiny dobře situovaných dělníků, následované čtvrtým pásmem, obývaným střední třídou. Pátá zóna se vyznačuje nejlepším bydlením, kde žijí nejbohatší městské vrstvy s nejvyšší životní úrovní.⁶¹

Industrializace, doprovázená koncentrací velkého množství pracovní síly, ovlivnila populační růst a urbanizaci migrujícího obyvatelstva. Oba sociální procesy – industrializace a urbanizace, vedly k sociální dezorganizaci.

Některé oblasti měst jsou spojeny s vyšší mírou sociální dezorganizace a deviace než jiné. Jde o oblasti sociálně nestabilní, složené s příslušníků různých rasových a etnických skupin s vysokou sociální mobilitou a migrací obyvatel, v nichž schází nebo je slabá neformální sociální kontrola. K indikátorům sociální dezorganizace lze proto řadit nízký příjem rodiny, vysokou hustotu populace, špatné bytové, zdravotní a hygienické podmínky, nízké vzdělání. Ekologická a demografická nestabilita vnitřních oblastí města způsobuje narušení funkční schopnosti komunitních institucí (např. rodiny) kontrolovat chování obyvatel. Tradiční kulturní hodnoty ztrácejí svůj vliv a děti jsou socializovány do marginální sociální pozice, defektním normativním standartům, což současně se vzestupem hustoty populace a deprivací potřeby teritoria a soukromí vede k různým projevům deviantního chování.⁶² Pokud se toto chování stane součástí kulturního vzorce, pak je toto chování, prostřednictvím osobní

⁵⁹ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 179.

⁶⁰ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). Praha: Karolinum, 2001, s. 25.

⁶¹ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 173.

i skupinové interakce, přeneseno z generace na generaci. Mládež, pocházející ze slumových částí, vyrůstá v prostředí, které je charakteristické podporou delikventního chování. Tomuto chování se pak učí v denní interakci se staršími a zkušenějšími členy skupiny. Naopak mladí lidé z organizovaných částí města s dominancí konvenčních institucí se s prostředím tradičních kriminálních vzorů fakticky nemohou setkat a jsou tak uchráněni jak před vlivem deviantních hodnot, tak i delikventních vrstevníků a proto je jejich kriminální kariéra méně pravděpodobná.⁶³

3.5 Teorie diferencované asociace

Teorie diferencovaných asociací je spojena se jménem amerického kriminologa Edwina Sutherlanda a jeho publikací „Principles of Criminology (1939). Podle Sutherlanda se lidé učí deviantnímu chování a příslušným motivům, postojům, technikám a neutralizacím v sociálních interakcích během procesu socializace podobně jako chování konformnímu. O typu naučeného chování rozhoduje frekvence, délka, intenzita a význam interakčních zkušeností s konformním nebo deviantním chováním.⁶⁴

Jeho analýzy vycházejí z předpokladu velkého významu malých intimních skupin a zkoumají, jak procesy sociální interakce v těchto skupinách ovlivňují lidské chování. Sutherlandův výklad je postaven na následujících východiscích. Každý jedinec se již od dětství střetává s určitými definicemi zákonů, které mohou buď přispívat k jeho porušování nebo mohou toto porušování zakazovat. Deviantní chování je tedy kulturně přenášeno v malých sociálních skupinách prostřednictvím procesu sociálního učení.⁶⁵ Podle Sutherlanda⁶⁶ lze v tomto procesu rozlišovat celkem devět aspektů, které vedou k rozvoji deviantního, zejména kriminálního chování:

1. Kriminální chování je naučené.
2. Kriminální chování je naučené v sociálních interakcích s jinými osobami v procesu komunikace.
3. Rozhodující podíl učení kriminálnímu chování probíhá v intimních sociálních skupinách.
4. Učení kriminálnímu chování zahrnuje:
  - a) techniky provádění trestných činů.
  - b) specifické kriminální postoje, motivy a definice.

⁶² HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 180.

⁶³ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 176, 177.

⁶⁴ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 229.

⁶⁵ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 28.

⁶⁶ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 230.

5. Specifické motivy a postoje ve vztahu ke kriminálnímu chování jsou naučeny z definic právních norem, které jsou vůči nim příznivé nebo nepříznivé.
6. Osoba se stává kriminální v důsledku převahy definic favorizující porušování zákonů nad definicemi odsuzujícími jejich porušování.
7. Diferencované asociace se liší frekvencí, délkou prioritou a intenzitou.
8. Proces učení se kriminálnímu chování prostřednictvím asociace s kriminálními nebo protikriminálními postoji a definicemi zahrnuje všechny mechanismy, které jsou vlastní jakémukoliv jinému učení.
9. Ačkoli kriminální chování vyjadřuje obecné potřeby a hodnoty, není jimi vysvětlitelné, protože tyto obecné potřeby a hodnoty se vyjadřují také chováním konformním.

Podle zastánců teorie diferenciální asociace ve společnosti existují určitá sociální prostředí, která vytváří prostor pro nelegální aktivity, zatímco jiná nikoli. Jednotlivci se pak stávají zločinci a delikventy skrze asociování s těmi, kteří již jsou nositeli kriminálního jednání. Toto učení zahrnuje jak speciální techniky učení se páčání zločinu, tak i specifické nasměrování motivů, sklonů, racionalizace a postojů. Změny v motivaci a sklonech jedince vycházejí přitom z rozboru toho, co je dle právních definic prospěšné a neprospěšné.⁶⁷

Podle Sutherlanda jedinec v tomto smyslu přejímá určité vzory chování, které mají svou behaviorální a kulturní složku. V případě chování kriminálního to pak značí, že behaviorální složka kriminálních vzorů chování znamená učení se technikám páčání trestných činů, kulturní složka kriminálních vzorů chování pak znamená přejímání motivů, racionalizací a postojů. Kriminální chování tak může být výrazem snahy po dosažení totožných hodnot a uspokojení jako chování konformní.⁶⁸

Sutherlandova teorie se sice snaží vysvětlit deviaci, konkrétně kriminální jednání, ale nevysvětluje samotnou asociaci. Tohoto nedostatku si byl vědom i samotný Sutherland, který proto nebyl nikdy se svojí teorií spokojen. Domníval se však, že pokud by jeho teorie byla modifikována a doplněna rozbohem jím opomenutých faktorů, mohla by se stát nejobecnější teorií deviantního a delikventního chování. Jeho teorie nicméně měla ve své době značný vliv a jeho koncepce našla i své pokračovatele.

Nejznámějším z nich je Daniel Glaser (1956) a jeho teorie diferencované identifikace. Glaser zde klade důraz především na význam osobní identifikace jedince s reálným či imaginárním představitelem kriminální role, přičemž nejvíce se tato identifikace

⁶⁷ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 181.

⁶⁸ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 28.

upevňuje v průběhu dětství jedince. Glaserova koncepce rozpracovává psychologickou dimenzi Sutherlandovy teorie, je však považována za málo sociologickou.⁶⁹

3.6 Teorie subkultur

V 50. a 60. letech dvacátého století má v amerických a britských koncepcích sociálních deviací své významné místo přístup, snažící se vysvětlit odlišnost v lidském chování na základě přijímání odlišných kulturních vzorců chování v různých vrstvách společnosti. Vše, co se odlišovalo od norem většinové společnosti, bylo v té době jednotlivými autory označeno jako subkultura.⁷⁰

Subkulturní teorie vychází z představy, že deviace je výsledek konformity s normami a hodnotami těch skupin, jichž jsou jedinci členy. Příslušníci určité subkultury se často neodlišují od většinové společnosti, obvykle hovoří stejným jazykem, nosí podobné šaty, vyznávají stejné hodnoty rodinného života apod. Základní odlišnost spočívá v oblasti norem. Subkultura uznává jiná pravidla a jiné hodnoty, než jsou ty, které uznává konformní většina, a tím produkuje chování, které lze z pohledu společnosti označit za deviantní.⁷¹ Chápe deviantní chování jako způsob řešení kulturně podmíněných adaptačních problémů určitých jedinců a skupin. Jde o kolektivní adaptaci na strukturální zátěž. Delikventní subkultury představují protestní nebo obranné reakce proti dominantní kultuře.⁷²

Analýzou delikventní subkultury se zabýval především Albert K. Cohen, který kriticky modifikoval předcházející Mertonovu teorii. Největší vliv měla jeho studie „Delikventní chlapci“ z roku 1955.⁷³ Cohen upozornil, že mnohé zločinné gangy mladistvých tvoří chlapci z nižších tříd, kteří mají nedostatečný sociální a vzdělanostní základ. Tyto nedostatky jim znemožňují dosáhnout úspěch společensky schvalovaným způsobem. Mladíci hledají cesty k získání respektu svých vrstevníků prostřednictvím jednání, které je konformní ke gangsterským normám. Gang poskytuje mladým lidem to, čeho chtějí dosáhnout, poskytuje jim příležitost k dosažení úspěchu. Stát se členem gangu je zvláště přitažlivé pro ty, kteří jsou zavržováni většinovou společností.⁷⁴

Své úvahy Cohen odvíjí od analýzy hodnot tzv. „dominantní kultury“, kterou podle něj byla kultura střední třídy americké společnosti, která představovala určitý referenční

⁶⁹ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 29.

⁷⁰ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 46, 47.

⁷¹ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 163.

⁷² HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 195.

⁷³ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 48.

⁷⁴ JEDLIČKA, R, a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 105.

rámec pro členy nižších tříd americké společnosti. Deviantní subkultura podle něj vzniká, pokud určitá skupina osob trpí společným statusovým problémem, pokud tyto osoby mají společné zájmy a sledují stejné cíle vyplývající z jejich sociální situace a jsou ve vzájemných kontaktech a interakcích. Chlapci z nižších tříd se sdružují do delikventních skupin a gangů, protože se nedokáží adaptovat v prostředí, kde jsou hodnoceni podle standardů střední třídy, k nimž nejsou socializováni a jimž proto nemohou vyhovět.⁷⁵

Tato situace podle Cohena⁷⁶ nastává obvykle ve školním prostředí založeném na standardech střední třídy. Žáci pocházející z nižších vrstev se ve školním prostředí dostávají do styku s kulturou a hodnotami středních vrstev, protože to jsou právě učitelé, kteří z těchto vrstev pocházejí. Školní výchova však zdůrazňuje jiné hodnoty a cíle než jsou ty, které jim byly dosud předávány. Marnou snahou o dosažení úspěchu je jedinec nucen se vyrovnat se svým začleněním mezi neúspěšné. Výsledkem je frustrace a konflikt, která je řešena únikem do vlastní subkultury, která má pro rozpor s oficiálními hodnotami často kriminální charakter. Mladistvý delikventi můžou za této situace směřovat k dosažení alternativního společenského statusu a k pokusům vymanit se či pomstít systému, který je označil stigmatem neúspěšného.⁷⁷

Delikventní subkultura tedy představuje podle Cohena mechanismus, jímž se chlapci z nižší třídy vyrovnávají s hodnotami střední třídy. Vzniklá subkultura slouží k uspokojování emočních, sociálních a statkových potřeb osob, které nedokáží své potřeby uspokojit konvenčními prostředky.⁷⁸

Cohenova koncepce přinesla řadu hodnotných postřehů, týkajících se procesů, které se odehrávají v rámci skupin mladých lidí z nižších sociálních tříd. Jeho výklad rozšířil Mertonův koncept individuální adaptace konceptem skupinového jednání, které je motivováno sdílenými hodnotami delikventní subkultury.⁷⁹

V následujících desetiletích se objevují koncepce navazující na Mertonovy a Cohenovy teorie. Nejznámější je teorie nelegitimních příležitostí Richarda Clowarda a Lloyda Ohlina z roku 1960 „Delinquency and Opportunity“. Autoři⁸⁰ vycházeli z předpokladu, že delikvence je problém určitých městských oblastí a členů společenských vrstev s nižším sociálním statusem. Za základ vzniku určitého typu

⁷⁵ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 196.

⁷⁶ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 163.

⁷⁷ JEDLIČKA, R, a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 106.

⁷⁸ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 196.

⁷⁹ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 50.

⁸⁰ JEDLIČKA, R, a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 106.

subkultury považují tyto autoři strukturu legitimních a nelegitimních příležitostí, vyskytujících se v jedincově bezprostředním okolí. Zvláště důležitá je přítomnost nelegitimních příležitostí, které jsou základem pro vznik a začlenění se do subkultury, která se orientuje na jejich využití. Významnou roli hraje existence kriminality dospělých.⁸¹

Základem Clowardovy a Ohlinovy analýzy různých forem deviantních subkultur, je koncept nelegitimních příležitostí, kdy rozlišují subkultury: **kriminální, konfliktní, únikové**. Pozornost, podobně jako Cohen, věnují chlapeckým gangům, které v subkulturní komunitě vznikají proto, že možnosti legitimně dosáhnout úspěchu jsou malé.⁸² Kriminální subkulturou nazývají takovou skupinu, kde jedinec navazuje na dospělé vzory a využívá nelegitimní příležitosti. Konfliktní subkultury jsou takové, které vedou mládež k násilnému jednání a k soupeření mezi gangy, v nichž si jedinci získávají uznání okolí, náhradní status za demonstraci obratnosti, fyzických předností a odvahy ve válkách gangů. Únikové subkultury preferují individuální techniky úniku, při nichž se jedinec nezačleňuje do kriminální ani do konfliktní subkultury.⁸³

Studie Clowarda a Ohlina přináší poněkud sofistikovanější verzi kombinující strukturální teorie s podněty z oblasti interpretativní sociologie, které doplňují o koncept nelegitimních možností. Deviace je jimi chápána jako produkt nedostatku příležitostí dosáhnout úspěchu a bohatství legitimní cestou ve struktuře dominantní společnosti, která vytváří hlavní diferenciatní faktory mezi těmi, kteří jsou považováni za devianty a těmi, kteří nikoli. Deviaci nespojují pouze s individuální reakcí člověka na frustrující prostředí, ale adaptivní mechanismy přenáší i na jednání celých skupin.⁸⁴

Určitý průlom do těchto prací přichází s Davidem Matzou a jeho důrazem kladeným na svobodnou vůli jedince v procesu rozhodování se mezi konformitou a deviací. Nejznámější jsou jeho díla „Delinquency and Drift“ (1964) a „Becoming Deviant“ (1965).⁸⁵ Matza v zásadě nebyl ochoten přijmout dělení jedinců na normální a nenormální, spíše zdůrazňoval význam nezakořeněnosti a neukotvenosti v životě. Kladl důraz na obecnou otevřenost lidské existence, která se může zaměřit i na možné varianty výstředního, nežádoucího chování. Tvrdil, že není-li jedinec začleněn a zakotven do společnosti, pozbývá zčásti kontrolu nad svým jednáním. Porušování norem, výtržnictví a zločinnost jsou proto možným východiskem z tohoto

⁸¹ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1.vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 50.

⁸² KOMENDA, A. Sociální deviace. 1.vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 166.

⁸³ JEDLIČKA, R, a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 107.

⁸⁴ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1.vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 166.

⁸⁵ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1.vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 51.

stavu.⁸⁶ Morální dimenzi tohoto stavu pomáhají jedinci zdolat tzv. techniky neutralizace, jako společně uznávaná ospravedlnění pro své chování, které překračuje v dané situaci většinové normy. Matza byl přesvědčen, že mladiství si vytvářejí odlišné vzorce ospravedlňování svých násilných činů. Neutralizační techniky jim umožňují občas vystoupit ze vzorců jednání normativní společnosti a podílet se na nezákonných aktivitách. Matza⁸⁷ usuzuje, že delikvenci provází neutralizace běžných a obecně akceptovatelných sociálních hodnot. Neutralizace se vyvíjí v souladu s osvojováním technik, které umožňují mladistvým klást odpor morálním dilematům a podílet se na ilegálních aktivitách.

Subkulturní teorie se zabývají převážně juvenilní delikvencí a není jasné, zda a do jaké míry je lze aplikovat na jiné typy deviantního chování. Nemohou přitom vysvětlit deviantní chování osob, které nejsou členy deviantní subkultury. Bývá kritizován jejich předpoklad koncentrace deviantního chování v určitých segmentech populace a neschopnost vysvětlit deviaci u členů dominantní kultury. Teorie věnují malou pozornost vnitřní dynamice deviantní subkultury a procesům adaptace jedince uvnitř subkultury.⁸⁸

3.7 Etiketizační teorie

Na počátku šedesátých let minulého století publikovalo několik sociologů řadu studií, pro které se vžilo označení labelling theory.

Teoretickým východiskem koncepce etiketizace je Meadův symbolický interakcionismus. Etiketizační teorie, označovaná také jako teorie nálepkování, se pokusila objasnit některé problémy, jež se jiným výkladům odchylek v jednání nepodařilo vyřešit. Vykládá deviaci jako procesy, v nichž jsou někteří lidé druhými úspěšně označováni jako zločinci či duševně choří, a klade důraz na relativitu deviací. Prohlašuje, že jedinec nebo jeho čin se stávají odchýlné tehdy, když dostanou nálepkou devianta od ostatních lidí.⁸⁹

Nálepku devianta rozdávají skupiny a organizace, které disponují ve společnosti určitou mocí. Zpravidla jde o ctěné osoby s bohatými životními zkušenostmi, bohaté, privilegované, soudce, policisty nebo charismatiky, tedy všechny ty, kdo mají pravomoc jiným nutit představu o ideálech, mravnosti a kterým okolí z mnoha důvodů naslouchá.

⁸⁶ JEDLIČKA, R. a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 107.

⁸⁷ JEDLIČKA, R. a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 108, 109.

⁸⁸ HRČKA, M. Sociální deviaci. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 197.

⁸⁹ JEDLIČKA, R. a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 113

Deviace optikou teoretiků etiketizace vlastně odráží mocenskou strukturu společnosti, stávají se věrným obrazem doby.⁹⁰

Dominující je teze, že deviantní a kriminální chování vzniká teprve v sociálních procesech, kdy jsou vzorcům chování připisovány určité významy. Z tohoto důvodu je nezbytné studovat nejen pachatele kriminálního chování, ale rovněž interakce mezi těmi, kteří tvoří a prosazují normy, a těmi, kteří je porušují. Kriminalita je ve skutečnosti sociální etiketou, která vzniká až v interakci jedince s institucemi formální kontroly.⁹¹

Veškeré lidské chování je vlastně produktem interakce. Vlastnosti tohoto chování a jeho účinky však nemohou být známi, pokud neporozumíme tomu, jak je definované, pojmově vytvořené, interpretované, chápané a hodnocené. To, jaký význam bude určité jednání mít, bude záviset jak na samotném jednajícím, tak i na těch, kteří příslušné jednání budou posuzovat.

Rané teorie nálepkování, zvláště koncepce Edwina M. Lemerta a Howarda S. Beckera poukazují na fakt, že prakticky každý jedinec jedná v určité době nenormálním a obecně zavrhaným způsobem. Mnohé z tohoto jednání spadá do kategorie primární deviace, která představuje nekonformní jednání, jenž je dočasné, triviální a lze jej snadno utajit. Toto chování prochází bez větší pozornosti a sami jedinci na sebe nepohlížejí jako na devianty a nejsou tak zpravidla ani označováni ostatními.⁹² Primární deviace představuje vlastní deviantní jednání, kterého se daná osoba dopustila. Příčina primární deviace je polygenetická a nedá se dle Lemerta přesně určit. Okolností, které ji vyvolávají, může být celá řada. Původní příčina však podle Lemerta není důležitá. Co však rozhoduje, je societální reakce, kterou takové chování vyvolává ze strany ostatních.⁹³

Termín societální reakce je možno vymezit jako celkovou odpověď osob a skupin ve společnosti na chování, vnímané jako deviantní, ať už verbálním vyjádřením nesouhlasu, tlakem na posílení sociální kontroly či vyjádřením subjektivních pocitů a postojů k danému chování. Lemert⁹⁴ se domnívá, že tyto reakce by měli mít odpovídající základ ve stupni, rozsahu a viditelnosti deviace. Lemert dále uvádí, že jedinec se nachází v rovině primární deviace tehdy, když může podnikat

⁹⁰ URBAN, L.; DUBSKÝ, J. Sociální deviace. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 92.

⁹¹ FISCHER, S.; ŠKODA, J. Sociální patologie. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, s. 38.

⁹² JEDLIČKA, R. a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 114.

⁹³ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 207.

⁹⁴ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 70.

chování, porušující normy bez toho, aby sám na sebe nahlížel jako na devianta. Jedinec se tedy necítí být zahrnut v deviantní sociální roli.

Základním bodem zlomu je, když jsou deviantní činy odhaleny a jsou veřejně označeny od významných druhých - od přátel, rodičů, zaměstnavatelů, učitelů či policistů. Ostatní lidé začínají na delikventy reagovat podle jejich označení nálepkami. Chování nyní vytváří formy sekundární deviace.⁹⁵

K sekundární deviaci dochází tehdy, když je ten, kdo se dopustil deviantního jednání, vystaven problémům, které vyplývají ze sociální reakce na jeho primární deviaci. Sekundární deviant, v protikladu k vlastnímu jednání, je osobou, jejíž život a identita je určována tím, že byl označen za devianta.⁹⁶

Sekundární deviace však není automatická. Dotyčný jedinec musí svoji nálepkou přijmout. Pokud je motivem vyhovět tlaku okolí, jedná se o paradoxní chování. Na jedné straně dochází ke snížení napětí, jedinec se chová tak, jak druzí očekávají. Zároveň však dochází ke vzniku a prohloubení vzdálenosti mezi dotyčným a sociálními konvencemi.⁹⁷

I když se některé Lemertovy spisy (zejména „Social Pathology“) staly doslova základem labellingu, on sám je k tomuto přístupu zdrženlivý a nezřídkou i kritický. Odmítá to, co je základem všech přístupů vycházejících z labellingu: totiž, že vztah jednání a následné sociální reakce je problematický. Labelling podle něj neadekvátně přeceňuje význam zvláště a zneužití prostřednictvím společenské reakce a co je podle něj zásadní - tato teorie na žádné úrovni interakce neposkytuje žádný nebo jen velice malý prostor pro lidskou volbu.⁹⁸

Teorie nálepkování vede k neobyčejně důležité otázce, proč jsou jistí lidé označováni jako vybočující z normy spíše než jiní. Teoretici nálepkování argumentují tím, že mnoho druhů jednání je označováno za deviantní, protože porušuje morální kodex.

V této souvislosti Becker uvádí následující typy deviantního chování: konformní, skryté deviantní, falešně označené a zjevně deviantní chování. Není-li označeno chování, které porušuje sociální normu za deviantní, jedná se o deviaci skrytou. Příčinou neoznačení takového chování může být to, že okolí jej vůbec nezaregistrovalo nebo ho považovalo

⁹⁵ JEDLIČKA, R.; a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 114.

⁹⁶ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 207.

⁹⁷ FISCHER, S.; ŠKODA, J. Sociální patologie. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, s. 39.

⁹⁸ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 2008.

za přechodné. Problém falešného označování jedince deviantním spočívá v neznalosti, omylu nebo záměru publika.⁹⁹

Klíčovým prvkem labelling přístupu je stigmatizace a označování jednotlivce příslušnou nálepkou deviant. Etiketizace předpokládá vytvoření příslušné stigmatizující definice, ve které jsou stigma jakousi skvrnou, znamením hanby nebo sociální nepřijatelnosti indikující svět, který obývají nemravné a morálně pochybné lidské bytosti. V intencích této interpretace je tedy stigmatizovanou osobou ten, který byl označen deviantní nálepkou. Stigmatizace pak přináší diskreditaci dané osoby a z toho plynoucí problémy v osobním životě.¹⁰⁰

Stigma je tedy fenomén, je výsledkem úspěšného labellingu, který vyjadřuje trestající, nesouhlasnou reakci, která má svůj základ v morálním ospravedlňování jedněch vůči jiným. Proces stigmatizace je tedy jakousi ideologií, která se snaží morálně ospravedlnit nepřátelství, které má obvykle svůj základ jinde, v jiných odlišnostech¹⁰¹ (třídních, etnických, věkových apod.).

Přes obecnou přesvědčivost některých tvrzení teorie nálepkování, empirické výzkumy ukázaly, že značkování či stigmatizace nemusí mít v mnoha případech zásadní vliv na chování lidí. Například jedinci, kteří kradou např. v obchodech a nejsou nikdy přistiženi, nejsou označeni za devianty, přestože se deviantně chovají. Dalším problémem je pomíjení skutečnosti, že prisouzení hanlivé nálepky bývá zdůvodňováno tím, že má v první řadě za účel delikventy otrástit. Sporným momentem je, že teoretici vyznávající relativitu subjektivně laděných procesů nálepkování mají tendenci zastávat a podporovat nekritické sympatie pro označené. Romanticky je vykreslují jako nešťastné oběti definic, které vytvářejí ti, kteří mají momentálně moc.¹⁰²

Na závěr lze říci, že etiketizační teorie umožňuje analyzovat více forem chování než tradiční koncepce, zejména skrytou deviaci a ty formy chování, které objektivně nejsou deviantní, ale veřejnost je jako deviantní hodnotí. Proti etiketizační teorii se někdy namítá, že přeceňuje interpretativní element při vzniku sociální deviace, že nedostatečně vysvětluje mechanismy labellingu a že nespecifikuje skupiny, které etiketizaci provádějí.

⁹⁹ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 42.

¹⁰⁰ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 212.

¹⁰¹ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 81.

¹⁰² JEDLIČKA, R.; a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 116.

3.8 Teorie sociální kontroly

Teorie sociální kontroly se objevily koncem šedesátých let minulého století v době rozkvětu teorií napětí a labellingu a vracejí svou pozornost směrem k jedinci a povaze jeho vazeb k nejbližšímu okolí.

Uvedená teorie filozoficky vychází z Durkheimových úvah o tom, že lidské touhy a aspirace jsou nekonečné, nemají žádný limit. Tato teorie staví na předpokladu lidské schopnosti jednat vždy s cílem maximalizace užitku a minimalizace úsilí, tedy jedním z aspektů těchto teorií je přesvědčení, že jednou z příčin kriminality je příležitost spojená s nedostatečnou sociální kontrolou.¹⁰³

Představitelé uvedeného směru považují sociálně kontrolní přístup za náhradu a rozvinutí předcházejících směrů, zejména teorie anomie, teorie subkultury a přístupů kladoucích důraz na proces sociálního učení. Od ostatních koncepcí, zejména od teorií sociálního učení, se však tato teorie odlišuje důrazem na rozdílnou úlohu deviantní motivace v odchylném chování.¹⁰⁴

Kontrolní teorie se snaží objasnit výskyt odchylného jednání jako výsledek neúspěšně fungujícího systému přezkoumávání a dozoru. Na rozdíl od ostatních teoretických pojetí deviací, které se snažily v první řadě odpovědět na otázku, proč se lidé dopouštějí odchylného jednání, začíná otázkou, proč jsou především konformní.¹⁰⁵

Hlavním předpokladem uvedené teorie je, že stát se deviantem není vůbec problematické, protože takové jednání předpokládá naše vlastní rozhodnutí chovat se tím či oním způsobem. Prakticky všichni se můžeme dopustit porušení společenských pravidel, norem a předpisů, protože jednat deviantně a porušovat normy je pro člověka přirozené a přitažlivé, zvláště tehdy, má-li k tomu mnoho dobrých příležitostí. Proč tedy všichni nelžou, nekradou nebo nezabíjí? Na tuto otázku teorie sociální kontroly odpovídá tak, že většina lidí se nechová deviantně proto, že nechce porušovat zákon a dopouštět se kriminálního jednání. Příčinou deviantního jednání je pak absence sociální kontroly, která zabezpečuje konformní a konvenční chování.¹⁰⁶

Předložené pojetí kontrolních teorií je však příliš široké: sociální kontrola je v nich ztotožňována se všemi vlivy působícími na jedince a na jeho chování,

¹⁰³ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 59.

¹⁰⁴ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 186

¹⁰⁵ JEDLIČKA, R. a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, s. 111.

¹⁰⁶ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 187.

což neumožňuje odlišování sociálních interakcí, které jsou a nejsou sociální kontrolou. Proto se kontrolní teorie většinou chápou v užším smyslu, a to buď jako vliv vazeb jedince ke konvenční společnosti (neformální kontrola) na jeho chování, nebo jako vliv oficiální sociální kontroly na deviantní chování, především ve smyslu rehabilitace (výchovy) pachatelů nebo jejich zastrašování od deviantního chování formálními sankcemi.¹⁰⁷

Moderní teorie kontroly počítají s náhledem, že lidé pevně začlenění do společnosti mají sklon přijímat a dodržovat její pravidla, zatímco ti, kteří jsou od společnosti odděleni či z ní vylučováni, mohou směřovat k tomu, aby se od pravidel osvobodili, nebo k tomu, aby zničili sami sebe.¹⁰⁸

První okruh kontrolních teorií představuje teorie sociálních vazeb amerického sociologa Trávise Hirschiho. Hirschi¹⁰⁹ se ve své průkopnické práci z roku 1969 „Cause of Delinquency“ zaměřuje na pouto, které vzniká mezi lidmi a konvenční společností. Pro udržení tohoto svazku je podle něj nutná existence čtyř základních prvků: **víry, vazby - připoutání se ke společnosti, závazku, zapojení se**. Tyto prvky se vzájemně prolínají

a podmiňují v rámci takových dominantních institucí jako je rodina, škola, církev nebo práce. Čím silnější je každý z těchto elementů, tím méně je pravděpodobné delikventní chování. Delikventům tyto vazby scházejí nebo jsou u nich výrazně oslabeny. Podle Hirschiho je víra pouze jiným označením vnitřní kontroly - člověk jedná v souladu s normami proto, že věří ve správnost takového jednání. Vazba, závazek a zapojení jsou naopak spojeny s aspektem vnější kontroly. Vazba je spojena s míněním a reakcí ostatních (lidé, kteří nejsou lhostejní a sobečtí, ale naopak berou ohled na druhé, mají vytvořené potřebné sociální vazby, takže jejich náchylnost k porušení norem je menší). Závazek odkazuje na rozsah, ve kterém jsou lidé odměňováni za to, že jednají ve shodě s konformními pravidly. Zapojení odkazuje na celkové množství času, které jedinci umožňuje věnovat se konvenčním aktivitám (lidé, kteří se věnují běžným činnostem, mají méně času zaobírat se deviantním jednáním).¹¹⁰

Travis Hirschi¹¹¹ se na základě těchto čtyř faktorů snaží představit jakýsi „ideální typ“ konformního člověka, jako jedince silně angažovaného ve vztahu k ostatním, vyznačujícího se silnou potřebou dodržovat normy společnosti. Deviant je naopak

¹⁰⁷ HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 213.

¹⁰⁸ JEDLIČKA, R. a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. Praha: Themis, 2004, s. 111, 112.

¹⁰⁹ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 189, 190.

¹¹⁰ KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 190.

¹¹¹ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 60, 61.

jedinec, kterému tento pocit spojení s ostatními chybí, necítí se být svázán sociální kontrolou a je tudíž daleko více vystaven riziku deviace.

V kritice Hirschiho teorie sociálních vazeb se zdůrazňuje, že teorie nevysvětluje, jak každá z proměnných sociálních vazeb může samostatně ovlivňovat pravděpodobnost delikventního chování, neobsahuje vztahy mezi jednotlivými faktory sociálních vazeb, není jasné, zda popsané faktory obsahují skutečně empiricky odlišné složky sociálních vazeb (sociální kontroly), ani proč jsou identifikovány právě uvedené čtyři faktory, když mohou existovat i jiné.¹¹² F. Ivan Nye¹¹³ (1958), který klade ve svých dílech velký důraz na rodinu, se domnívá, že konformita není člověku dána, ale musí mu být vštěpována rodiči a zajišťována sociální kontrolou, která může být vnitřní, přímá a nepřímá.

Správné fungování mechanismů vnitřní sociální kontroly je pro společnost nejlepší zárukou, že jedinec nebude porušovat normy. Přímá kontrola znamená vnější dohled ve smyslu prevence i sankcí ve vztahu ke konformnímu chování, na kterém se podílí především rodiče, učitelé, vrstevníci a další institucionální složky. Nepřímá kontrola je realizována prostřednictvím citových vazeb jedince k jeho blízkým, o jejichž přízeň usiluje. Ve snaze o narušení těchto vazeb jedinec raději preferuje konformní chování. Podle Nyeje hraje hlavní roli v pohybu na ose **konformita - deviace** rodina, její postoje a citové vazby, naproti tomu její složení je méně důležité.¹¹⁴

Teorie sociální kontroly je podobně jako teorie strukturálního napětí zaměřena na společenské zdroje odchýlného jednání. Poskytuje přijatelné vysvětlení, proč jsou některé druhy deviací více vyhledávány jistými typy lidí, kteří necítí společenské svazky, je zčásti použitelná při výkladu juvenilní delikvence, nicméně navozuje problematické otázky. Podle teorie není snadné vyložit narůstající trestnou činnost nebo jiné deviace, které se šíří mezi váženými, vysoce respektovanými občany, u nichž je zřejmé, že jsou dobře začlenění do společnosti.¹¹⁵ Kritika kontrolních teorií tedy spočívá především v tom, že poněkud zjednodušují existující vztahy mezi hodnotami a normami a připoutáním ke společnosti. Dále bývá napadána myšlenka, týkající se snižování fyzických příležitostí pro páchaní kriminality. Přímá úměrnost mezi snižováním těchto příležitostí a poklesem kriminality zřejmě neplatí obecně, ale pouze v některých specifických příkladech.

¹¹² HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 215.

¹¹³ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 61.

¹¹⁴ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 65.

¹¹⁵ JEDLIČKA, R, a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. Praha: Themis, 2004, s. 112.

Tyto argumenty uvádí ve své práci Clarke (1980). Tvrdí, že situační prevence kriminality je efektivnější v případě příležitostné kriminality než v případě vysoce organizované kriminality. Jako úspěšné vidí vazby mezi konstrukcí objektů a vandalismem, typem zámku a krádeží aut. Naopak má pochyby o vazbě mezi regulací držení zbraní a násilnou kriminalitou v USA.¹¹⁶

3.9 Konfliktní teorie

V rámci strukturace sociologických teorií je časté dělení jednotlivých směrů v závislosti na paradigmatu souhlasu a konfliktu, tedy na tom, zda za základ sociální struktury lze považovat sociální souhlas či spíše konflikt. Členové společnosti jsou socializováni k tomu, aby se chovali spořádaně, a proto většina z nich přijímá ústřední společenské hodnoty a normy a chová se podle nich. Deviace vzniká pouze u těch jedinců, kteří jsou nevhodně socializováni, kde jsou složky sociálního systému z různých důvodů nevhodně integrované.¹¹⁷ Vládnoucí společenské skupiny vnucují své normy ostatním skupinám a jedincům prostřednictvím aparátu sociální kontroly a chování odchylné od těchto norem označují za deviantní, čímž prosazují a chrání své zájmy. Sociologické konfliktové teorie můžeme tedy klasifikovat podle toho, na jaký typ konfliktů kladou důraz. Může jít o konflikty ekonomické a politické, konflikty mezi pohlavími, mezi rasovými, etnickými a národnostními skupinami, kulturní konflikty a konflikty v sociálních rolích.¹¹⁸

Konfliktní přístup je vlastní zejména marxisticky a socialisticky orientovaným sociologům. Z hlediska marxistického pohledu jsou klasiky této teorie sociologové William Chambliss, Milton Mankoff a Frank Pearce, kteří postřehy K. Marxe aplikují na studium deviace. Argumentují, že moc mají ve společnosti ti, kteří vlastní a kontrolují výrobní prostředky. Společenská nadstavba odráží vztah mezi mocnými a bezmocnými. Ty části nadstavby, které kontrolují konformní chování, jako stát, právo a další činitelé sociální kontroly, jsou nástroje vládnoucí třídy, které slouží jejím zájmům. Stát stanoví zákony a závazná pravidla správného chování, která podporují vládnoucí třídu a napomáhají k udržení její moci ve společnosti. Zákony tedy nejsou výrazem hodnotového konsensu, ale výrazem ideologie vládnoucí třídy, a proto nezajišťují dobro celku, ale pouze dobro určité vrstvy.¹¹⁹

116 MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 64.

117 KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, s. 220.

118 HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 198.

119 KOMENDA, A., KELLER, J. Úvod do sociologie pro právníky. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1993, s.140.

Jako reakce na marxistický pohled se rozvíjí řada koncepcí tzv. radikální kriminologie. Tyto teorie jsou postaveny na pozitivní roli konfliktů ve společnosti a oblast sociálních deviací silně politizují. Základní oblast zájmu v rámci tohoto přístupu je možno formulovat následujícím způsobem:¹²⁰

- *Kritika všech předchozích koncepcí sociálních deviací.*
- *Přesun zájmu směrem k odhalení celospolečenských příčin deviantního chování.*
- *Snaha o kritickou výpověď o aktuálních problémech společnosti, jejichž základem jsou sociální nerovnosti a sociální deprivace celých skupin.*
- *Snaha o odhalení politických a mocenských praktik, které těží z permanentních konfliktů vlastních kapitalistickým společností.*
- *Snaha o analýzu právních systémů, statistik a analýzu role masmédií.*
- *Snaha o prezentaci feministických přístupů v oblasti sociálních deviací.*
- *Snaha o zaměření pozornosti na oběti trestných činů.*

Podobně jako Marx i zastánci zmiňované teorie vycházejí z toho, že společnosti jsou vlastní konflikty mezi sebou navzájem soupeřícími skupinami. Společná je jim i kritika kapitalistické společnosti a nerovná distribuce moci a bohatství ve společnosti, což jsou i faktory, které způsobují zločinnost.

Na kritiku minulých i stávajících teorií deviace se soustřeďuje tzv. „Nová kriminologie“. Tato teorie vychází z faktu, že delikventi si z řady možných chování sami volí porušení zákona. Popírá, že by příčinou zločinu byly biologické či psychické faktory, anomie, příslušnost jedince k určité subkultuře, život v sociálně vyloučených čtvrtích, nálepkování nebo vlastnictví moci. Zdůrazňuje, že zločiny mají charakter úmyslného a vědomého jednání, které je motivováno politicky. Devianti tedy nejsou jen pasivní oběti kapitalismu, ale i aktivní tvůrci nové společnosti. Její vize je společnost, ve které by skupiny, jež jsou obecně považovány za deviantní, byly tolerovány.¹²¹

V každé společnosti probíhá neustálý souboj různých skupin a jejich ideologií. Vítězné skupiny získávají dominantní postavení v právu definovat normalitu a označovat určité chování příslušníků podřízených skupin za deviantní. Deviantní chování je tedy chápáno jako důsledek značkování podřízených skupin v třídně, politicky a ekonomicky diferencované společnosti.

¹²⁰ MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, s. 97.

¹²¹ KOMENDA, A., KELLER, J. Úvod do sociologie pro právníky. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1993, s. 140

II. Praktická část

4. Kvalitativní výzkum

V rámci svého šetření, který má za cíl, ověřit platnost zvolené teorie sociálně patologického chování, jsem použil metodu kvalitativního výzkumu. Prostřednictvím kvalitativního výzkumu můžeme proniknout hluboko do zvolené problematiky, odhalovat souvislosti a příčiny zkoumaného jevu. Mým cílem je najít příčiny, které působí na proces vzniku delikventního chování mládeže. Hlavní výzkumná otázka zní: „Které skutečnosti by mohly svědčit o platnosti zvolené teorie“?

Neexistuje jediný obecně uznávaný způsob jak vymezit nebo provádět kvalitativní výzkum. Negativní definici podali metodologové Glaser a Corbinová (1989), kteří za něj považují jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických metod nebo jiných způsobů kvantifikace. Mnoho autorů však s tímto vymezením nesouhlasí, protože podle nich jedinečnost kvalitativního výzkumu nespočívá pouze v absenci čísel. Kvalitativní výzkum je široké označení pro rozdílné přístupy.¹²²

Termínem **kvalitativní výzkum** rozumíme jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace. Kvalitativní přístup je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat komplexní obraz těchto jevů založených na hlubokých datech a specifickém vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu. Záměrem výzkumníka je za pomoci řady postupů a metod rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu.¹²³

Podstatou kvalitativního výzkumu je doširoka rozprostřený sběr dat bez toho, že by na počátku byly stanoveny základní proměnné. Stejně tak nejsou předem stanoveny hypotézy a výzkumný projekt není závislý na teorii, kterou již předtím někdo vybudoval. Jde o to do hloubky prozkoumat určitý doširoka definovaný jev a přinést o něm maximální množství informací. Teprve po nasbírání dostatečného množství dat začíná výzkumník pátrat po pravidelnostech, které se v těchto datech

¹²² HENDL, J. Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. 1. vyd. Praha: Portál, 2005, s. 49, 50

¹²³ ŠVARČÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, s. 16, 17.

vyskytují, formuluje předběžné závěry a hledá pro ně oporu v datech. Hypotézy či teorie vzniklé na jeho základě jsou však platné jen pro vzorek, na kterém byla data získána.¹²⁴

4.1 Metody a cíl šetření

Pro sběr dat jsem použil metodu polostrukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami. Švaříček (2007) ve své publikaci popisuje rozhovor jako nejčastěji používanou metodu sběru dat v kvalitativním výzkumu. Používá se pro něj označení hloubkový rozhovor. Můžeme jej definovat jako nestandardizované dotazování jednoho účastníka výzkumu zpravidla jedním badatelem pomocí několika otevřených otázek, s jejichž pomocí může badatel porozumět pohledu jiných lidí, aniž by jejich pohled omezoval pomocí výběru položek v dotazníku. Za hlavní typy hloubkového rozhovoru můžeme označit polostrukturovaný rozhovor, který vychází z předem připraveného seznamu témat a otázek a nestrukturovaný rozhovor, který může být založen na jediné připravené otázce a dále se badatel dotazuje na základě informací poskytnutých zkoumaným účastníkem.¹²⁵

4.2 Popis prostředí

Své šetření jsem realizoval ve Vazební věznici v Brně na oddělení A1, kde jsou umístěni mladiství obvinění, kteří jsou nejčastěji obžalováni z majetkových trestných činů, loupežného přepadení nebo výtržnictví. Šetření jsem prováděl v měsíci únoru a březnu v rámci povinné praxe. Mladiství obvinění se zde umisťují odděleně od dospělých obviněných a jsou soustředěni na jedno oddělení, které je vybaveno dvěma kulturními místnostmi, dílnou a tělocvičnou.

Na oddělení s nimi pracuje odborný tým specialistů složený z pedagogů, psychologů, sociálních pracovníků a vychovatelů. Obviněné dále střeží strážní Vězeňské služby.

Výchovně vzdělávací činnost s mladistvými obviněnými probíhá dle týdenních plánů, které jsou rámcové a umožňují zapojit do aktivit co největší počet obviněných. U mladistvých je kladen důraz na aktivity, zaměřené na vzdělávání. Zájem o vzdělávání je však u mladistvých minimální. Výjimku tvoří kurz přípravy pokrmů, který je u mladistvých populární. V rámci výchovy jsou mladiství vedeni k udržování pořádku na celách. Všechny činnosti probíhají pod dohledem vychovatelů. Ze sportovní činnosti je realizován denně stolní tenis, šipky, kondiční posilování, které je ovšem

¹²⁴ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, s. 24, 25.

¹²⁵ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, s. 159.

pouze dvakrát týdně a to za odměnu. Mladiství obvinění jsou vedeni k dodržování vnitřního řádu Vazební věznice Brno, a pokud jej porušují, jsou vyloučeni se zájmových aktivit, jako je např. sledování videa.¹²⁶

4.3 Výzkumný vzorek

Informanty jsem hledal na oddělení A1 ve Vazební věznici v Brně. Jejich výběr byl záměrný. Zde přítomní jedinci se dopustili kriminálního jednání, proto jsem považoval výběr respondentů za vhodný. Domníval jsem se, že v jejich odpovědích najdu zmínky o přítomnosti indikátorů, které by potvrzovaly relevanci mnou zvolené teorie, kterou jsem popsal v teoretické části. Na oddělení se nacházelo osm mladistvých obviněných, které jsem postupně oslovil a seznámil je se záměrem svého šetření. Spolupracovat byli ochotni čtyři jedinci. Rozhovor jsem vedl v kulturní místnosti, bez přítomnosti dalších osob. Vybraní respondenti si přáli zůstat v anonymitě, proto je označuji písmeny A, B, C, D. Rovněž si nepřáli zveřejnit plné znění rozhovoru, souhlasili s uvedením dílčích částí, které úzce souvisí s cílem šetření. Rozhovor s jednotlivými jedinci probíhal zhruba 45 minut. Vzhledem ke skutečnosti, že jsem šetření prováděl ve Vazební věznici, nemohl jsem k zaznamenání rozhovoru použít záznamové zařízení. Rozhovory jsem si proto pomocí zkratk a poznámek psal. Otázky měly za cíl zjistit vliv rodinného a školního prostředí a vliv vrstevnických skupin na jejich jednání.

Informanti odpovídali na následující otázky:

1. *Kde bydlíte?*
2. *Pocházíte z úplné rodiny?*
3. *Máte sourozence?*
4. *Jaké jsou u vás rodinné poměry?*
5. *Jste v kontaktu s rodinnými příslušníky?*
6. *Jakou školu navštěvujete v současnosti?*
7. *Jakou školu jste navštěvoval?*
8. *Jaký jste měl prospěch?*
9. *Setkal jste se někdy se šikanou?*
10. *Jste členem party?*
11. *Byl jste v minulosti vyšetřován policií?*
12. *Máte zkušenosti s alkoholem nebo drogami?*
13. *Jaké plány máte do budoucna?*

4.4 Analýza dat

Rozhovory jsem přepsal, následně vytiskl a tyto analyzoval. Celý proces se nazývá otevřené kódování.

¹²⁶ http://www.vscr.cz/vyhledavani?fulltext_search=mladistvi&search

Otevřené kódování je technika, která byla vyvinuta v rámci analytického aparátu zakotvené teorie, avšak díky své jednoduchosti a zároveň účinnosti je použitelná ve velmi široké škále kvalitativních projektů.¹²⁷

Kódování představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány, složeny novým způsobem. Při otevřeném kódování je text rozbit na jednotky, těmto jednotkám jsou přidělena jména a s takto nově pojmenovanými fragmenty textu potom výzkumník dále pracuje.¹²⁸

Nejprve jsem označil jevy, které se opakovaly, kolem nich jsem seskupil pojmy, které s nimi souvisely a výsledkem této činnosti byly vyvozeny kategorie zkoumaného jevu. Pomocí otevřeného kódování jsem se snažil nalézt společná témata, která se v rozhovorech s informanty opakovala, a která mohla mít vliv na jejich chování. Z těchto témat jsem vytvořil čtyři kategorie.

1. Rodinné prostředí

Jedním z témat, které se opakovaly u všech informantů, bylo klima rodinného prostředí. Hlavním aspektem tohoto prostředí byla dysfunkčnost rodiny. Všichni informanti z takové rodiny pocházejí.

- A) *..žiju s otcem,..matku neznám, otec tvrdí že je v kriminále..*
- B) *..žiju u otce a jeho přítelkyně,..často je střídá..*
- C) *..otce si nepamatuju, prý sedí..žiju s matkou a nevlastním otcem..*
- D) *..od tří do jedenácti jsem byl v děčáku, matka byla ve vězení...otce neznám..*

Mezi často uváděné negativní aspekty výchovného působení rodiny patří nezájem rodičů. Informanti nebyli zvyklí dodržovat doma jakákoliv pravidla, neměli pevně daný režim.

- A) *..doma nepomáhám.., otci je jedno co dělám..*
- B) *..doma po mně nic nechcou,..jsou rádi když vypadnu..*
- C) *..naši se nestarají kde jsem,..můžu si dělat co chci..*
- D) *..matku nerespektuji,..jsem jí volný..*

Jako další problém v rodině byla zmiňována její špatná finanční situace.

- A) *..otec nepracuje,..nemáme peníze,..musím se sám postarat..*
- B) *..naši nedělají,..občas má brigádu,..peníze stejně propije,..peníze od nich nedostávám..*
- C) *..matka je v invalidním důchodu,..žijeme ze sociálky,..peníze nedostávám..*
- D) *..je nás moc,..matka pracuje,..peněz je málo..*

¹²⁷ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, s. 211.

¹²⁸ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, s. 211.

2. Škola

Mezi informanty převládá názor, že vzdělání je pro ně zbytečné, berou ho jako nutnost, která je nebaví.

- A)..*chodil jsem do zvláštní školy,..nebaví mě..*
- B)..*nemám dodělanou základku,..chodím do zvláštní školy*
- C)..*škola je zbytečnost,..nebaví mě..*
- D)..*od čtvrté chodím do zvláštní,..nebaví mě..*

Bez problémů nebylo chování učitelů a spolužáků k informantům.

- A)..*říkal, že rostu pro kriminál,..je mi to jedno*
- B)..*měli mě za zloděje, měli pravdu..*
- C)..*byl jsem pro ně grázl,..tak jsem byl..*
- D)..*nerespektovali mě,.. ukázal jsem jim..*

3. Parta

Téma, které se prolínalo všemi rozhovory, byla parta a její vliv na jedince. Z jejich odpovědí vyplívá, že členství v partě je pro ně důležité. Prostředí party má na ně často větší vliv než rodinné a školní prostředí.

- A)..*berou mně takovýho jaký sem,..postaví se za mně..*
- B)..*někam patřím,..pomáháme si..*
- C)..*rozumíme si,..*
- D)..*jsme na tom všichni stejně,..problémy řešíme společně s klukama..*

Informanti uváděli, že trestnou činnost páchali v rámci skupiny.

- A)..*dva kluci od nás jsou tu taky,..někdo hlídal, někdo kradl..*
- B)..*potřebovali jsme prachy, tak jsme si je vzali..*
- C)..*kluci řekli, že jdem, tak jsem šel..*
- D)..*sám nemáte šanci,..společně jsme ho obrali..*

Na otázku, jaká je jejich zkušenost s užíváním drog a alkoholu odpovídali vyhýbavě. Nakonec se však rozpovídali.

- A)..*s klukama občas zahulíme,..v hospodě tak 7 piv..*
- B)..*nepiju,..někdy s děckama kouříme trávu..*
- C)..*v partě jsme jeli v piku,..občas jsme se opili..*
- D)..*drogy neberu,..dám si kořalku,..pivo mi nechutná..*

4. Plány do budoucna

V rámci rozhovorů se ukázalo, že jedinci nemají žádné plány do budoucna. Žijí pouze přítomností. Nemají víru ve vlastní schopnosti, nehledí dopředu.

- A)..*nevím co bude zítra, ani mně to nezajímá..*
- B)..*nějak se to vyřeší, uvidíme..*
- C)..*budoucí plány?..k čemu?*
- D)..*něčím se vyučím a nějak bude.....*

4.5 Analýza kategorií

K analýze kategorií jsem použil techniku vyložení karet. Tato technika je tou nejjednodušší nadstavbou nad otevřené kódování. Spočívá v tom, že výzkumník vezme kategorizovaný seznam kódů, kategorie vzniklé pomocí otevřeného kódování uspořádá do obrazce či linky a na základě tohoto uspořádání sestaví text.¹²⁹

Postupoval jsem tak, že jsem kategorie vzniklé pomocí otevřeného kódování uspořádal do určitého obrazce a na základě tohoto obrazce jsem vytvořil text, který je převyprávěním obsahu daných kategorií.

4.6 Vyložení karet

Šetřený vzorek informantů je ve věku 15 až 17 let. Všichni informanti žijí v Brně v sociálně problematických částech města, která se nacházejí v centru nebo jeho nejbližším okolí. Pocházejí z dysfunkčních rodin. Rodiče se rozvedli a nyní žijí s novými partnery nebo zůstali na výchovu sami. Většinou pocházejí z vícečlenných rodin. Informant A má tři sourozence, informant B má také tři sourozence, jedinec D zmiňuje šest sourozenců. V těchto rodinách nefungují vztahy mezi členy rodiny, rodiče nemají zájem, a často ani čas se o děti starat, projevovat o ně dostatečný zájem. Všichni jedinci měli potřebu na sebe upozorňovat, protože doma se jim pozornosti nedostávalo. Neměli vzor, který by jim předal určité vzorce chování, proto si neosvojili základní společenské návyky, nejsou zvyklí na žádný řád, pravidla, nemuseli si doma plnit žádné povinnosti.

Důležitým prvkem byla také ekonomická situace rodiny. Rodiče jsou nezaměstnaní, žijí ze sociálních dávek. Vzhledem ke špatné finanční situaci rodiny se informaci museli starat sami o sebe, proto si finanční prostředky opatřovali trestnou činností.

Vzdělání šetřených jedinců bylo základní. Všichni navštěvovali zvláštní školu. K dalšímu vzdělávání nemají žádnou motivaci, necítí potřebu dosáhnout nějaké kvalifikace. Problém jim činí dodržování školního řádu. Nejsou zvyklí dodržovat jakékoliv normy, proto to pro ně bylo obtížné a škola jim nepřinášela žádné pozitiva. Ve škole zažívali často příkoří, jak ze strany učitelů, tak i ze strany spolužáků. Vzhledem ke svému chování byli označováni za „kriminálníky“ a většinou tuto nálepku přijali. Nerespektovali autoritu učitele ani spolužáky. Časté konflikty se spolužáky byly na denním pořádku. Tato situace je zásadním způsobem ovlivnila. Měli silnou potřebu

někam patřit, o někoho se opřít. To co postrádali doma a ve škole našli v prostředí party. Nová rodina jim nabídla nové možnosti. Získali pocit, že konečně někam patří. Svůj volný čas začali trávit s kamarády, kteří na tom často byli stejně jako oni. Členové party nikoho nehodnotili, neodsuzovali, nic neřešili. Se svými kamarády poprvé okusili alkohol, návykové látky, společně páchali trestnou činností. Absence plánů do budoucna, žít pouze přítomností, nehledět co bude zítra, to vše, jim přinášelo uspokojení. Takový život jim vyhovoval.

4.7 Diskuse

Cílem mé bakalářské práce bylo aplikovat některou z teorií sociálně patologického chování na vybraný typ sociální patologie. Zvolil jsem sociologickou teorii sociálně patologického chování a jako sociálně patologický jev kriminalitu a delikvenci mládeže. V praktické části jsem se snažil najít zmínky o přítomnosti indikátorů, které by mohly signalizovat platnost mnou zvolené teorie. Ke splnění tohoto cíle jsem oslovil jedince, kteří se dopustili protiprávního jednání a v současné době se nacházejí ve Vazební věznici v Brně. Svě šetření jsem provedl pomocí metody kvalitativního výzkumu. Jedincům jsem v rámci polostrukturovaného rozhovoru položil několik otázek a ty následně analyzoval. Praktická část se také opírala o poznatky uvedené v teoretické části. Z provedeného šetření vyplynulo, že příčinami kriminálního jednání mladistvých je celá řada. Mezi nejčastějšími příčinami tohoto jednání byla zmiňována dysfunkční rodina nebo vliv vrstevnických skupin.

Pro mé úvahy o možných příčinách kriminálního chování mladistvých má význam teoretická koncepce anomie E. Durkheima, který stav anomie popisuje jako stav bezzákonnosti. Kritický stav společnosti je v současné době charakteristický nejasností pravidel a norem, jimiž se má řídit chování členů společnosti. Tento stav u nás nastal po sametové revoluci a trvá prakticky dodnes.

Mertonův výklad anomii popisuje jako nesoulad mezi jednoznačnými cíly snažení a nerovnoměrně rozdělenými příležitostmi k jejich dosažení legálními prostředky. Šetření jedinci pocházejí z ekonomicky chudého prostředí, nemají žádnou kvalifikaci, jejich možnosti dosažení úspěchů a tedy i bohatství jsou velmi omezené, proto se snaží dosáhnout těchto cílů nelegálními praktikami. Potvrzuje se, že postavení jedince v sociální struktuře, které omezuje jeho legitimní možnosti dosahování kulturně

---

¹²⁹ ŠVAŘÍČEK, R.; ŠEĐOVÁ, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, s. 226.

preferovaných cílů, vede k jeho deviantnímu chování. Jedinci se snažili dosahovat těchto cílů nelegálně, čímž potvrdili Mertonův přístup.

Stoupenci chicagské školy byla realizována řada výzkumných aktivit v oblasti sociální ekologie měst. Mladiství, kteří se zúčastnili mého šetření, bydleli v tzv. přechodné městské zóně. Špatné podmínky k bydlení spojené s nejistou budoucností je důvod, že zde bydlí převážně chudá populace. Tato zóna bývá většinou nejproblémovější, protože právě zde se daří zločinu. K indikátorům sociální dezorganizace lze řadit nízký příjem rodiny, nízké vzdělání a špatné bytové podmínky. Tyto skutečnosti výzkumný vzorek splňoval.

Teorie diferencované asociace zmiňuje faktory učení se kriminálnímu chování. Podle Sutherlanda je kriminální chování naučené. Lidé se učí deviantnímu chování v sociálních interakcích během procesu socializace. Deviantní chování je vlastně kulturně přenášeno v malých sociálních skupinách prostřednictvím sociálního učení. Šetření jedinci vyrůstali v sociálně vyloučených lokalitách, kde jsou různé formy kriminálního chování běžné. Byli v denní interakci s jedinci, kteří měli kriminální zkušenosti. V některých případech byli těmito vzory rodiče a kamarádi, tudíž od nich tyto vzorce chování převzali. Lze tvrdit, že i v tomto případě lze najít zmínky o platnosti zmíněné teorie.

Subkulturní teorie zkoumá především otázky delikvence městského gangu mládeže z nižších společenských tříd. V tomto případě se jednalo o vrstevnické party, jejichž členy zkoumaní jedinci byli. Cohen upozornil, že mnohé zločinecké gangy mladistvých tvoří jedinci z nižších tříd, kteří mají nedostatečný sociální a vzdělanostní základ, což se i zde potvrdilo.

Platnost etiketizační teorie by mohla potvrzovat zkušenost jedinců ze školního prostředí. Zde byli úspěšně označováni učiteli a spolužáky za zločince a tuto nálepkou přijali. Výsledkem této skutečnosti jsou, jak uvádějí, časté konflikty s těmito jedinci.

Teorie sociální kontroly stojí na předpokladu, že jednou z příčin kriminality je příležitost spojená s nedostatečnou sociální kontrolou. Kontrolní teorie se snaží objasnit výskyt delikventního jednání jako výsledek neúspěšně fungujícího systému kontroly a dozoru. Tuto kontrolu a dozor by měli provádět především nejvýznamnější socializační instituce, jimiž jsou rodina, škola a skupina vrstevníků. Z provedeného šetření jasně vyplývá, že v uvedených případech tyto instituce naprosto selhali a kontrolní teorii lze aplikovat na šetřené jedince.

Na závěr lze říci, že uvedený vzorek informantů potvrdil platnost mnou uvedených sociologických přístupů k sociální patologii. Nutno ovšem dodat, že tyto jedinci pocházejí ze sociálně nepodnětného prostředí, tudíž hrozí větší pravděpodobnost jejich delikventního a kriminálního chování. Tyto závěry proto nelze brát globálně, protože mého šetření se nezúčastnili jedinci, kteří by vyrůstali v podnětném prostředí a lze je aplikovat pouze na uvedený vzorek.

Závěr

Každý delikvent má svoji anamnézu a důvody, které ho přivedly k jeho jednání.

Ve své práci jsem se zabíral problematikou sociálně patologického chování. Mým cílem bylo aplikovat některou z teorií sociálně patologického chování na vybraný typ sociální patologie.

Práci jsem rozdělil do dvou částí, teoretické a praktické. V úvodu jsem se zaměřil na vysvětlení základních pojmů, problematiku kriminality a delikvence mládeže. Také mě zajímaly příčiny, které mají vliv na kriminalitu a delikvenci mládeže. Úkolem teoretické části také bylo podrobně popsat určitou teorii sociální patologie.

Praktická část mojí práce se opírá o poznatky uvedené v teoretické části. Pomocí kvalitativního šetření jsem se snažil potvrdit nebo vyvrátit platnost zvolené teorie pro určitý sociálně patologický jev a určitý vzorek. Své šetření jsem provedl ve Vazební věznici v Brně, kde jsem oslovil mladistvé jedince, kteří se dopustili protiprávního jednání. Pomocí polostrukturovaného rozhovoru jsem jim položil několik otázek, které by mohly objasnit příčiny jejich jednání a nastínit možné faktory, které mohou působit jako spouštěče delikventního chování. Zaměřil jsem se především na vliv rodinného, školního prostředí a vlivu vrstevnických skupin na dané jedince. Získaná data jsem analyzoval pomocí otevřeného kódování a následně vyhodnotil.

Pomocí mého šetření jsem dospěl k názoru, že příčinami sociálně patologického chování je celá řada faktorů, které se vyskytují v sociálním prostředí. Tyto faktory často na jedince působí ve vzájemné interakci. Za nejvýznamnější faktory kriminálního a delikventního chování považuji působení rodinného a školního prostředí, především však působení vrstevnických skupin na dané jedince. Uvedený vzorek potvrdil sociologické přístupy k sociální patologii, uvedené poznatky jsou ovšem platné jen pro zmíněné jedince.

Resumé

Práce je zaměřena na problematiku sociálně patologického chování. Vychází z odborné literatury a dalších zdrojů pojednávajících o dané problematice. Práce je rozdělena na část teoretickou a část praktickou. Teoretická část je dále rozdělena do tří kapitol. První kapitola je věnována základním pojmům, důležitým k uvedení do dané problematiky a pochopení celé práce. Vysvětluje pojmy sociální patologie, sociální deviace a sociálně patologické jevy.

Druhá kapitola přibližuje zvolený sociálně patologický jev. Pojednává o kriminalitě a delikvenci mládeže. Třetí kapitola popisuje vybrané sociologické přístupy k sociální patologii.

Praktická část se zabývá aplikací vybraných teorií sociálně patologického chování na určitý typ sociální patologie. Pomocí kvalitativního šetření hledá zmínky o přítomnosti, resp. nepřítomnosti indikátorů a relevanci zvolené teorie.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřena na problematiku sociálně patologického chování. Práce je rozdělena na část teoretickou a část praktickou. Teoretická část je dále rozdělena na tři kapitoly. První kapitola vysvětluje základní pojmy, kterými jsou sociální patologie, sociální deviace a sociálně patologické jevy. Druhá přibližuje vybraný sociálně patologický jev. Z důvodů velkého množství sociálně patologických jevů, práce pojednává o jednom z nejzávažnějších z těchto jevů, který představuje kriminalita a delikvence mládeže. Třetí kapitola popisuje sociologické teorie sociálně patologického chování. Praktická část se opírá o skutečnosti uvedené v teoretické části. Pomocí kvalitativního šetření hledá zmínky o přítomnosti, resp. nepřítomnosti indikátorů a relevanci zvolené teorie.

Klíčová slova

Sociální patologie, sociální deviace, sociálně patologické jevy, kriminalita, delikvence, mládež, sociologické teorie patologických jevů, anomie, sociální dezorganizace, diferencovaná asociace, etiketizace, sociální kontrola, konflikt, kvalitativní výzkum

Annotation

Bachelor's thesis is focused on socio-pathological behavior. The thesis is divided into theoretical and practical part. The theoretical part is divided into three chapters. The first chapter explains the basic concepts, which are social pathology, social deviance and social pathologies. The second brings the topic of social pathology. Because of the large number of socially pathological phenomena, the work deals with one of the most important of these phenomena, which is a crime and youth delinquency. The third chapter describes the sociological theories of social pathology. The practical part is based on the facts presented in the theoretical part. Through qualitative inquiry seeks mention of the presence, respectively. absence of indicators and the relevance of the chosen theory.

Key words

Social pathology, social deviance, socially pathological phenomena, crime, delinquency, youth, sociological theory, anomie, social disorganization, differentiated association, labelling, social control, conflict, qualitative research

Seznam použité literatury

1. BÁRTLOVÁ, S. Sociální patologie. 1. vyd. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 1998, 53 s. ISBN 80-7013-259-0
2. FISCHER, S., ŠKODA, J. Sociální patologie. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, 218 s. ISBN 978-00-247-2781-3
3. HRČKA, M. Sociální deviace. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, 302 s. ISBN 80-85850-68-0
4. HENDL, J. Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. 1. vyd. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 80-7367-040-2
5. JEDLIČKA, R., a kol. Děti a mládež v obtížných životních situacích. 1. vyd. Praha: Themis, 2004, 478 s. ISBN 80-7312-038-0
6. KOMENDA, A. Sociální deviace. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999, 313 s. ISBN 80-244-0019-7
7. KOMENDA, A., KELLER, J. Úvod do sociologie pro právníky. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1993, 171 s. ISBN 80-7067-317-6
8. KOUDELKOVÁ, A. Psychologické otázky delikvence. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1995, 114 s. ISBN 80-7187-022-6
9. KRAUS, B. Sociální patologie. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007, 325 s. ISBN 987-80-7041-896-3
10. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 335 s. ISBN 80-7178-226-2
11. MERTON, R. K. Studie ze sociologické teorie. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, 285 s. ISBN 80-85850-92-3
12. MÜHLPACHR, P. Sociopatologie. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008, 194 s. ISBN 978-80-210-4550-7
13. MUNKOVÁ, G. Sociální deviace (přehled sociologických teorií). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, 134 s. ISBN 80-246-0279-2
14. SUCHÝ, O., ŠVANCAR, Z. Mládež a kriminalita. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1972, 273 s. ISBN neuvedeno
15. ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, 377 s. ISBN 987-80-7367-313-0
16. VANTUCH, P. Kriminalita mládeže a její prevence. 1. vyd. Praha: Horizont, 1984, 139 s. ISBN neuvedeno
17. URBAN, L., DUBSKÝ, J. Sociální deviace. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, 167 s. ISBN 978-80-7380-133-5

Internetové zdroje

1. www.vscr.cz